

KULTUURIMINISTEERIUMI VANA VÕRUMAA KULTUURIPROGRAMMI MÕJU-UURING

Uuringu raport

Uuringu läbiviijad: Tartu Ülikooli etnoloogia osakond ja Rakendusliku Antropoloogia Keskus

Uuringurühm: prof. Kristin Kuutma, Ester Bardone (PhD), Reet Ruusmann (MA), Helleka Koppel (MA), Keiu Telve (MA), Merilin Piipuu (MA), Tenno Teidearu (MA), Mona Menets (BA)

Uuringu koostööpartnerid: Rahvakultuuri Keskus, Kultuuriministeerium

Tartu 2017

SISUKORD

Sissejuhatus.....	3
1. VÕROKESE OMAKULTUUR	6
1.1. KUULUVUSTUNNE, IDENTITEET	6
1.2. VÕROKESE OMAKULTUURI ERIPÄRAD	7
1.3. LASTE JA KOOLINOORTE SUHE VÕROKESE IDENTITEEDIGA	8
2. OMAKULTUURI PRAKTIKAD	10
2.1. KEEL	10
2.1.1. Võru keele rääkijad	10
2.1.2. Võru keele rääkimise situatsioonid	11
2.1.3. Võru kirjakeel.....	12
2.2.4. Keele teadvustamine ning varieeruvus	13
2.2. RAHVAMUUSIKA	13
2.3. KÄSITÖÖ JA RAHVARÕIVAD	14
2.4. TOIT.....	15
2.5. SUITSUSAUN.....	16
3. OMAKULTUURI TOETAVAD TEGEVUSED.....	17
3.1. HARIDUS	17
3.1.1. Lasteaed.....	18
3.1.2. Kool ja keelelaagrid.....	19
3.1.2. Täiskasvanute keeleõpe	20
3.2. MEEDIA	20
3.3. KULTUURISÜNDMUSED	22
4. KULTUURIELU EESTVEDAJAD	24
4.1. KULTUURIVALDKONNA MITTETULUNDUSÜHINGUD	24
4.2. VÕRU INSTITUUT.....	25
4.3. KOHALIK OMAVALITSUS	27
5. KULTUURIMINISTEERIUMI VANA VÕRUMAA KULTUURIPROGRAMM.....	29
Kokkuvõte ja järeldused	36

SISSEJUHATUS

Kultuuriministeeriumi üheks ülesandeks on väärtustada pärimuslike kultuuripiirkondade pärandit, milleks on loodud kultuuriruumide programm. Kokku on seitse kultuuriruumi, mis haaravad Eesti äärealasid. Vana Võrumaa kultuuriprogramm hõlmab kaheksa kihelkonnaga piiritletud ajaloolist võru keele- ja kultuuriruumi, mis tänapäeval jääb Võru, Põlva, Valga ja Tartu maakondadesse.

2017. aasta suvel viisid Rakendusliku Antropoloogia Keskus ja Tartu Ülikooli etnoloogia osakond Vana Võrumaa kultuuriprogrammi (edaspidi VVKP) piirkonnas läbi välitööd uurimaks seda, mida piirkonnas elavad inimesed mõistavad vanale Võrumaale eripärase kultuuripärandina, *võrokese* omakultuurina. Teisalt soovisime välja selgitada programmi mõju piirkonna vaimsele kultuuripärandile¹ – kuidas teadvustavad programmi kohalikud omavalitsused (edaspidi KOV), kodanikuühendused ja programmi sihtrühmaks olevad n-ö tavalised kogukonnaliikmed ning millised on ootused toetusprogrammi panusele piirkondliku identiteedi elujõulisuse säilimisel.

Uuringu sihiseadest (s.o *võrokese* omakultuuri kogemuslik tajumine) lähtuvalt valiti kvalitatiivne lähenemine. Osalusvaatlus ja poolstruktureeritud intervjuud² andmekogumise meetoditena võimaldavad teemadesse süvitsi sisse minna. Ühtlasi tähendab selline lähenemine väiksemat, aga samas hoolikalt valitud valimit, mille suurus võib välitööde käigus muutuda (sõltuvalt intervjuudes esile kerkivatest nüanssidest ja leitud kontaktidest). Nii juhtus meiegi välitööde käigus – algselt planeeritud 50 intervjuu asemel intervjueriti lõpuks 72 inimest. Intervjuude aluseks olnud küsimuskavades olid teemablokid jagatud vastavalt sihtrühmale, s.o küsimused olid mõnevõrra erineva rõhuasetusega 1) VVKP-st toetust saanud/mittesaanud organisatsioonide esindajatele, 2) haridustöötajatele, 3) KOV töötajatele, 4) piirkonnas elavatele lastele ja 8–19 vanustele koolinoortele, 5) n-ö lihtsalt piirkonnas elavatele inimestele. Küsimuskavas olnud teemaringid puudutasid *võrokese* omakultuuri olemust, olulisi kohalikke kultuurisündmusi, informantide kokkupuudet VVKP-ga ja nende ootusi järgmisele programmiperioodile.

Valimi tuuma moodustasid kultuuri- ja haridusvaldkonna spetsialistid ning KOV töötajad, kellega viidi läbi pikemad süvaintervjuud. Paralleelselt toimunud osaleva vaatluse ja osaliselt nende käigus tehtud lühiintervjuude eesmärk oli avada konteksti ja saada taustainfot piirkonna kultuurisündmuste kohta. Lühiintervjuudest saadud lisamaterjal võimaldas avada nende inimeste perspektiivi, kes on / peaksid olema omakultuuri kandjad.

¹ Praeguse VVKP (2014–2017) üldeesmärgiks on “hoida Vana Võrumaa kultuurilist ja keelelist eripära, elulaadi, tavasid ja kombeid ning oskusi, tugevdada võru keele ja pärimusliku kultuuri keskkonda, laiendada võru keele kasutusvaldkondi ja tugevdada kultuuriruumi kogukonda”.

² Poolstruktureeritud intervjuude puhul on ette valmistatud intervjuu plaan ja põhiküsimused, kuid teemade rõhuasetused ja järjekord jäetakse pigem vabaks võimaldamaks esile kerkida konkreetse informandi jaoks olulistel teemadel, ka sellistel, mida uurija ei osanud ette näha. Uurija jaoks tähendab selline lähenemine aktiivset kaasamõtlemit ning pidevat küsimuskava kohandamist.

Välitööde käik:

- Esialgne süvaintervjueeritavate nimekiri ehk valimi tuum koostati VVKP 2014–2017 perioodil (mitte)eraldatud toetuste analüüsi ja programmi teksti alusel. Lisaks lähtuti VVKP nõukogu liikme soovitudest. Välitööde käigus täienes valim juba lumepalli-meetodil, st intervjuueeritud ise andsid soovitusi, keda võiks veel kultuurivaldkonna teemadel usutleda. Lõpliku valimi kujunemisel arvestati inimeste tegevusala, nende varasemaid kokkupuuteid VVKP-ga ning vana Võrumaa erinevate piirkondade kaasatust. Ühtekokku viidi süvaintervjuud läbi 39 inimesega, kes kõik olid nii oma töö kui ka elukoha kaudu vana Võrumaa piirkonnaga seotud. Raportis kirjeldatavate kultuurielu eestvedajate seisukohtade puhul on üldjuhul tegemist just siia valimiossa kuulunute arvamustega.
- Osalev vaatlus 10 kultuurisündmusel³. Kuna välitööd toimusid suvel (põhiosas augustis), siis jäid sõelale selle perioodi sündmused. Vaadeldavate kultuurisündmuste valikul lähtuti erinevatest kriteeriumitest, nagu VVKP toetus, ürituse tüüp, toimumiskoht, intervjuueeritute endi soovitud või mida nad kavatsesid külastada. Eesmärk oli külastada võimalikult erinevat tüüpi ettevõtmisi erinevates vana Võrumaa paikades, kus võiks olla märgata *võrokese* omakultuuri ilminguid.
- Lühiintervjuud 33 piirkonnas elava inimesega, kes kõik leiti jooksvalt välitööde käigus. Enamik intervjuueeritustest olid kultuurisündmustel osalejad. Neile lisandusid lumepalli-meetodil leitud inimesed ning ka mõned püstijalaintervjuud lihtsalt välitööpiirkonnas kohatutega. Samuti grüpiintervjuu viie Lasva noortekeskuse 1.–8. klassi õpilasega, kellega tekkis hea kontakt piirkonnas süvaintervjuu läbiviimise kõrvalt.

Intervjuud toimusid üle kogu vana Võrumaa. Teadlikult pöörati tähelepanu piirkonna äärealadele, kuid sellegipoolest olid umbes pooled informandid pärit Võru maakonnast, mis ühtlasi illustreerib hästi omakultuuriliste ettevõtmiste (ja ka inimeste) geograafilist koondumist. Teise poole valimist moodustasid enam-vähem võrdselt Põlva ja Valga maakondadest pärit informandid, vähesemal määral oli kaasatud Tartumaalt pärit inimesi. Kultuurisündmustel intervjuueeritute hulgas olid ka paar sellist isikut, kes ei elanud hetkel küll ajaloolisel Võrumaal, kuid olid sellega tööalase tegevuse kaudu tihedalt seotud.

Intervjuueeritud inimesed olid vanuses 8–94 aastat, enamik informante jäi vanusevahemikku 35–50. Kaks kolmandikku intervjuueeritustest moodustasid naissoost vastajad. Eraldi pöörati tähelepanu noortele. Vastuseid analüüsid ei ilmnenud siiski vastanute vanusest või soost tulenevaid suuri sisulisi erinevusi, mistõttu polnud otstarbekas raportis ka vastavaid grüppe eritleda. Aruandesse kaasatud tsitaatide juurde on suurema anonüümsuse tagamiseks lisatud üksnes vastaja sugu ja sünniaasta.

Välitööde käigus tehtud intervjuud transkribeeriti osaliselt ning materjali analüüsi kontentanalüüsi põhimõttel. Selle tulemusel loodi 31 kategooriat (nt piirkonna eripära, noored, võru keel), mis võeti materjali teistkordse analüüsi aluseks. Need temaatilised kategooriad on üksiti aluseks raporti peatükkidele.

³ Võru keele lastelaager Põlva Talurahvamuseumis (II vahetus), Avatud talude päev, võru keele õpituba “Kõnõlõmi võro kiilt”, Haanjamaa suitsusaunanädal, Hauka laat, Kaika suvetülikool, Ökofestival “Rohelisem elu”, Tulede öö Vastseliina piiskopilinnuses, Taheva valla 25. aastapäevale pühendatud kontsert, 19. Rahvapillilaagri Võrumaal lõppkontsert Mõniste koolis.

Lähtuvalt valimi koostamise põhimõttest, mille kohaselt olid huviorbiidis kultuurielu eestvedajad ja kultuuriürituste külastajad, peegeldab ka raport ennekõike (oma)kultuuriteadlikumate inimeste seisukohti. Võib arvata, et päris juhuvalimina vana Võrumaa elanike küsitlemine annaks mõnevõrra teistsuguse pildi *võrokese* omakultuurist.

Järgnevas aruandes mõtestatakse esmalt kultuuripiirkonna olemust ja kirjeldatakse hetkeolukorda, seejärel alles keskendutakse kitsamalt Vana Võrumaa kultuuriprogrammi meetmele. Kokku on raportis viis peatükki:

- esimene avab lühidalt *võrokese* omakultuuri olemuse;
- teine keskendub omakultuuri väljendusviisidele;
- kolmas kajastab omakultuuri toetava hariduse, meedia ja kultuurisündmuste korraldamist;
- neljas käsitleb kultuurielu eestvedajaid;
- viiendas peatükis tuuakse välja VVKP tugevused ja arenguvõimalused.

1. VÕROKESE OMAKULTUUR

Teadlikkus vanale Võrumaale eripärasest kultuuripärandist ehk *võrokese* omakultuurist on viimase kümne aasta jooksul piirkonnas elavate inimeste seas aina kasvanud. Tuuakse esile, et kuigi kultuuri ja isetegevusega on piirkonnas alati tegeletud, paistab see viimasel ajal rohkem välja ka ülejäänud Eestile.

Võrokese omakultuur on heterogeenne ning oleneb palju piirkonnast ja sealsete inimeste aktiivsusest. Kõige esimesena seostub inimestel kohaliku kultuuriruumiga võru keel, mis on ühtlasi vanal Võrumaal peamine kogukondi siduv element.

Rahvamänge ja -laule ja mõistatusi ja rahvariideid – neid ongi igal pool üle Eesti, aga paigapealseid keeli igal pool ikka ei ole. (M, 1971)

Omakultuur on vanal Võrumaal väga olulisel kohal näiteks kunsti, käsitöö ja ka ettevõtluse inspiratsiooniallikana ning majanduse elavdajana. Nii ettevõtjad kui ka kultuurivaldkonnas töötavad inimesed näevad, et *võrokese* omakultuur ja vanad traditsioonid võivad uues kontekstis taas kasulikuks osutada.

1.1. KUULUVUSTUNNE, IDENTITEET

Võrokese kuuluvustunne tugineb peamiselt keelele. Inimesed mainivad seda kui esimest ja kõige olulisemat kultuurimarkerit, mis eristab piirkonna inimesi. Isegi kui tänaval on võru keelt kuulda harva, on enamik informante ühel meelel, et kohalikud siiski oskavad seda rääkida või saavad vähemalt aru. Isegi kui ise keelt ei osata, peetakse seda oluliseks ühtekuuluvuse tunnuseks:

Tõenäoliselt keel on kõige olulisem näitaja, mille kaudu inimesed end identifitseerivad ja seda võrokeseks olemist. Aga kui inimesel on keel kadunud, siis tegelikult ei saa üldse pisendada ka juurte tundmist või seda, et kui ta ka elab mujal ja keelt enam ei oska, siis ikkagi teab, kust tema juured pärit on ja võib-olla räägib uhkusega sellest, kuidas tema vanaema rääkis veel võru keelt, aga näed, mina enam ei oska. (N, 1975)

Kuigi keel võib erinevates piirkonna nurkades kõlada erinevalt, olla segatud Tartu ja Setu murdega, tunnetatakse seeläbi siiski kultuurilist seotust. Inimesed, kes elavad piirkonna äärealadel, on pigem valmis ennast identifitseerima võru keele kõnelejana, aga mitte *võrokese*na. Ollakse küll näinud vana Võrumaa silte ning teatakse ühisnimetuse olemasolu, aga see ei oma nende puhul suurt tähtsust. Sõna *võroke* kipub äärealade elanikel seostuma ennekõike Võru maakonnas või Võru linnas elavate inimestega.

Palju võrreldakse *võrokese* setudega, kelle omakultuuri tuuakse eeskujuna esile elujõulisuse ja rohkete põlvkondi siduvate traditsioonide poolest. Erinevalt setudest pole *võrokese* omakultuur igapäevaelu loomulik osa, vaid pigem tähtpäevade puhul esile tõstetud kategooria. Kuigi kultuuri-praktikaid nähakse olulisena ja neid tahetakse edasi anda lastele, on järjepidevuse hoidmine keerulisem kui naabritel. Seetõttu leitakse, et setud on paremad omakultuuri esiletõojad ja reklaamijad:

Setudel on süda väga õiges kohas ja nad on pidanud võitlema, et oma eripära edasi kanda. Ja see ongi nüüd nende edumaa. Ka Vastseliina koolis tuleb see selgesti välja, kuidas setud ütlevad, et nemad on setud. Võrukese puhul on see suur puudujääk, sest nad tahavad olla kõige paremad

eestlased. Nüüd see on muidugi muutunud, et nad teavad ja julgevad olla võrokese. Nad küll on võrokese, aga mingis situatsioonis tahavad nad olla väga eestlased, mida me kõik muidugi ka oleme. Nad ei oska selle eest seista teadlikult, sellest jääb puudu. (N, 1973)

Mulkidega võrreldes tunnetavad võrokese oma olukorda jällegi paremana, sest neil on ühendava identiteedimarkerina säilinud eripärane keel.

1.2. VÕROKESE OMAKULTUURI ERIPÄRAD

Võrokese omakultuuri suurim eripära on keel, milles võib küll esineda piirkondlikke nüansse, ent see on siiski omakultuuri peamine väljendusviis. Samuti tõdetakse, et võrokese omakultuur on paljuski kohalike inimeste tunnetus ühtse maailmavaate ja mõtteviisi kohta, mille abil saadakse teineteisest kergemini aru. Mõninga mõtlemise järel tuuakse ülejäänud Eestiga võrreldes eripärasena välja ka veidi paremini säilinud talurahvakultuuri, mille näidetena nimetatakse kohalikke kombeid (nt pulma- ja matusekombed), suitsusauna, rahvamuusikat, kohalikku toitu, käsitööd ja rahvariideid. Erandiks on spetsialistid, kes tunnevad ja tähtsustavad just seda valdkonda, milles tegutsevad. Nii toovad toiduga seotud inimesed esile suitsuliha ja sõira, muusika-inimesed rõhutavad Teppo lõõtsa ja kandlemängu.

Võrokese omakultuuri erilaadsusteks loetakse veel looduse tundmist, ravimtaimede kasutamist, aastaalgade rütmis elamist, maalähedust:

Võrumaal öeldakse, et "aigu om" ja mingis mõttes asju tehakse küll teistmoodi. Kuidagi teises rütmis käib siin asi. Hooajalisust on rohkem. Paljud tegelevad põllumajandusega. (N, 1980)

See on terviklik elu. See on üks elu. Kõik on omavahel seotud. (N, 1963)

Tartust jõuad allapoole ja loodus hakkab veidi lainetama, siis on hea tunne, et jõudsid koju. (N, 1982)

Ka kultuuripoliitika ning omakultuuriga seotud kommunikatsioonitegevus on aidanud kujundada kohalike arusaamu oma kultuurist ning pannud neid nägema suitsusauna, keelt või enda toidulauda väärtuslikumana. Siinjuures on oluline roll kultuuriüritustel ja regulaarsetel sündmustel nagu Uma Pido ja Võru pärimustantsu festival (varasema nimega Võru folkloorifestival).

Piirkonnas elavad inimesed on üksmeelel, et nende kultuuriruum on eriti tänu keelele Eestis omapärane ning seetõttu saab ka väljastpoolt rohkem tähelepanu kui mõni teine (maa)piirkond. Tõdetakse, et eristuv väline kuvand aitab kindlasti ka piirkonna arengule kaasa ning innustab siia kolima noori ettevõtlikke inimesi.

Kohalike kultuurielu eestvedajate arvates on vanal Võrumaal ruumi ka uutele ettevõtmistele ning üldjuhul ei panda pahaks kui omakultuur on põimitud moodsate enesearenduspraktikate, jooga või meditatsiooniga. Võrokese omakultuuri nähakse allikmaterjalina väga erinevat tüüpi liikumistele, millega võiks rohkem tegeleda nagu näiteks käsitöö, ravimtaimed ja ravitsemise teadmised, toidukultuur või ka kohalik arhitektuur. Senise kogemuse põhjal võib algul väikese seltskonna isiklikust huvist sündinud avalik üritus (nt Südamemuusika Festival) muutuda aastatega oluliseks kohaliku kultuurielu sündmuseks ja olla üksiti vastava omakultuuri valdkonna populaarsuse kasvamise aluseks.

1.3. LASTE JA KOOLINOORTE SUHE VÕROKESE IDENTITEEDIGA

1990ndatest alates on võrokese omakultuuris suurt tähelepanu pööratud järelkasvule ning laste ja noorte omakultuurialasele haridusele. Peamiselt Võru Instituudi ja Võro Seltsi eestvedamisel toimunud haridusvaldkonna kaasamine on end ära tasunud. Loodud on tugev lastele suunatud kultuuritegevuste traditsioon. Selle tulemusena saab suur osa vana Võrumaa koolilastest esmase omakultuuri kogemuse:

Uma Pido on hästi palju aidanud. Lapsed lähevad kooli, mudilaskoori ja kooriga õpivad selle peo jaoks võrukeelse repertuaari. Võrumaal koolis käinud laps on selle tõttu vähemalt võro keeles laulnud. (N, 1971)

Koorilaul, rahvatants ning näitlemine on noorte seas üldjuhul populaarsed. Entusiastliku juhendaja olemasolul tegelevad noored hea meelega erinevate omakultuuriga seotud tegevustega. Samas eestvedajate arvates on kaasalöömise aluseks pigem isetegemise rõõm, tegevusi ise noored vana Võrumaa omakultuuri või kommetega nii tugevalt enda jaoks ei seostavat.

Nii lapsevanemad kui ka kultuurikorraldajad on üksmeelel, et võrokese omakultuuri ei saa õpetada liiga suures mahus ja vastumeelsuse tingimustes. See tekitab pigem negatiivse kogemuse kogu omakultuuri suhtes.

Omakultuuri õppimist soodustavad põlvkondadevahelised ettevõtmised, mis seovad lapsi, vanemaid ja vanavanemaid. Perekonna rolli nähakse laste kultuurikasvatuses väga olulisena – kui vanemad on kultuurielus aktiivsed ja väärtustavad kohalikke traditsioone, siis hakkavad seda tegema ka nende lapsed. Võib juhtuda, et lapsevanem isegi on alles hiljuti saanud aru vajadusest suunata oma lapsi teadlikumalt võrokese omakultuuri poole:

Oma kolmandat last suunan teadlikult vanaema juurde, et rääkige võru keeles. Kaks täiskasvanut last, nad ei karda rääkida, võivad vastata ka võru keeles, aga nad ei tule sinu juurde rääkima võro keeles. (N, 1971)

Noor ise ei oska öelda, et me tahaks nüüd hakata lõõtsa ehitama või mängima, see algatus peab tulema täiskasvanu poolt. (N, 1982)

On ka teistsuguseid arvamusi, näiteks ühe intervjuueeritud noorsootõtaja arvates tuleks just lastele ja noortele endile anda suurem võimalus kultuurielu sündmuste korraldamises kaasa rääkida. Noorte vabale ajale on suur konkurents ja meelsamini osaletakse ettevõtmistes, mis on olnud algusest peale nende endi ideed. Sageli näib, et kodukoha kultuur ja keel pole noorte kõige suuremateks huvideks ning jäävad paljude teiste valikutega võrreldes tagaplaanile:

Huvisid on lastel ja ka lapsevanematel nii palju, robotikad ja asjad, siis tuleb lihtsalt mingi valik teha. Ja siis pole võru keel päris esimene prioriteet kõigile. (N, 1960)

Samas noorte endiga vesteldes jäi kõlama pigem seisukoht, mille kohaselt võru kultuur ja keel on huvitavad ning nad tahaksid neist rohkem teada. Selle märgiks on ka võrukeelsete lastelaagrite suur populaarsus. Suvistes laagrites osaleb palju neidki noori, kes ise vanal Võrumaal ei ela, aga kelle juured on sealt, ning kes tahavad lihtsalt võrokese omakultuurist rohkem teada. Noored toovad välja, et laagris oleku ajal nad õpivad võru keelt hoolega osates nädala lõpus natuke ehk isegi rääkida, aga kuna laagrid toimuvad liiga harva, siis keel ununeb kiiresti. Kodus nad võru keelt tavaliselt ei räägi, kuigi võivad kuulda seda vanemate ja vanavanemate omavahelises suhtluses.

Hajaasustuse tõttu võivad osad noored ka organiseeritud (kultuuri)tegevusest ilma jääda: piirkonnas on vaid mõned noortekeskused ja noorsootöötajad. Noorte kaasamine vajab “sädeinimest”, keda igal pool ei ole. Lisaks pole võru keele õpe jõudnud kõikidesse lasteaedadesse ja koolidesse, kuigi pilootprojektide tulemused on olnud head.

2. OMAKULTUURI PRAKTIKAD

Võrokese omakultuuri praktikate all peame silmas tegevusi, mille kaudu kantakse teadlikult edasi võru keelt ja kultuuri (rahvamuusikat, käsitööd, suitsusauna, kombeid, toitu jms).

Omakultuuri praktikate levimine ja väärtustamine sõltub väga tugevalt just valdkonna spetsialistist, kelle eestvedamisel hakatakse talle südamelähedase teemaga vastavas piirkonnas rohkem tegelema. Oluline roll omakultuuri ülevõtmise ja kogukondasid ühendava suhtluse juures on igasugusel isetegevusel.

Omakultuuri praktikatega seonduvad ka Võrumaa tunnusmärk⁴ ja Uma Meki märk, millesse mõlemasse suhtutakse positiivselt. Kui Uma Meki märgi taotlemise protsess on keerukam, siis Võru Instituudi loodud Võrumaa tunnusmärk on vabas kasutuses leidnud rakendust üsna laialt. Võrumaa tunnusmärgis nähakse võimalust siduda teadlikumalt erinevaid *võrokese* omakultuuri valdkondi. Ühelt poolt informantidele meeldib, et märk on vabakasutuses ja otsustusõigus on antud inimesele endale, teisalt ollakse äraootaval seisukohal võimalike tagasilöökidega osas. Näiteks kui märki hakkavad kasutama ka suurettevõtjad, kelle tegevus paljude kohalike jaoks ei kanna vana Võrumaa väärtusi.

2.1. KEEL

Võru keel omab *võrokese* olulisima identiteedimarkerina tugevat emotsionaalset väärtust. Tegemist on millegagi, mis on oma ja eriline. Samas võib keele (taas)väärtustamist pidada üsna uueks ilminguks. Keele kasutuses on toimunud katkestus, sest võru keele prestiiž oli madal ja selle rääkimist ei soositud. Viimase 10–20 aasta jooksul on toimunud pööre ning võru keelt on taas hakatud teadlikumalt kasutama ning õpetama.

See mingisugune häbi, mis on olnud varem, see on küll ära kadunud võru liikumisega või nende asjadega, mis on ära tehtud võru keele heaks. (M, 1975)

Võro keelt on täna põnev rääkida. Kui ma käisin noorena vanaema juures, siis ei olnud hea toon, et sa räägid maainimeste keelt, aga nüüd on see muutunud. Nüüd on ju ka Tallinnas neid inimesi, kes uhkelt tõstavad oma juuri esile ja räägivad võru keelt. (N, 1960)

Intervjueeritud viivad võru keele kuvandi paranemise ilmingud ajaliselt juba 1980ndate lõppu, mil ilmus Madis Kõivu võrukeelne näidend. Positiivsemale mainele kaasaitajatena tuuakse välja ka Kaika Lainet, Aapo Ilvest ja Contrat, aga ka näiteks ansambli Ummamuudu 1990ndate hittlugu „Kõnõtraat“ ning 2004. aastal Eestit Eurovisiooni lauluvõistlusel esindanud ansambel Neiokõsõ laulu „Tii“.

2.1.1. Võru keele rääkijad

Tänapäeval räägivad võru keelt pea kõik vanal Võrumaal elavad vanemad inimesed, kes on sündinud enne või vahetult pärast Teist maailmasõda ja kelle lapsepõlves kodune keel oli võru keel. Hilisemal Nõukogude perioodil üleskasvanud inimeste igapäevasest kasutusest on võru keel pigem taandunud. Erandiks on pered, kes hoolimata riigi poliitikast jätkasid võru keele kasutamist koduse

⁴ <https://www.voru.ee/vorumaa-tunnusmark>

keelena ka laste ja lastelastega rääkides. Näiteks meie intervjueeritustest määratlesid end võru keele rääkijatena umbes pooled, samas nii mitmedki neist pidasid vajalikuks täpsustada oma keeleoskuse piiratust või polnud kindlad, kas murdeline keel, mida nad räägivad, on ikka võru keel. Mittekõnelejatest kolmandik omas passiivset keeleoskust.

Võru keelt on teadlikult hakatud tutvustama ja ka lastele õpetatama viimase kümne-kahekümne aasta jooksul. Võru keele aktiivse kasutuse tagamisel on samavõrd olulised nii keele hea maine kui ka loomulike keelekeskkondade olemasolu. Mitmegi intervjueeritu puhul jäi kõlama seisukoht, mille järgi lastele õpetatavad võrukeelsed laulud või näidendid ei pruugi tähendada, et laps suudaks või tahaks keelt ka väljaspool neid olukordi rääkida.

Keeleõppe parimaks keskkonnaks peetakse kodu, kuid lastega võru keeles rääkimine on kodudes ikkagi erandlik. Enamik vana Võrumaa lapsi on pigem keele passiivsed oskajad – nad saavad aru ning tunnevad sõnu, kuid nende jaoks pole harjumuspärane võru keelt igapäevaselt kasutada. Ühiskonnas on jätkuvalt levinud muster, et noortega võru keeles ei räägita. Ilmselt on tegemist hirmuga selle ees, et lastega murdekeeles rääkimine takistab eesti kirjakeele omandamist ning see võib lastele edaspidises elus probleeme tekitada. See võib viia olukorrani, kus keeleoskajast vanavanemad suhtlevad lastelastega kirjakeeles isegi siis, kui oma lapsed või lapselapsed ise paluvad rääkida võru keeles:

Ma vaatan või omagi vanemate pealt, et minuga räägivad [nad] võru keeles, minu lastega lähevad eesti keele peale üle. Automaatselt – nad isegi ei mõtle selle peale. Ja ma pean neile eraldi ütleva, et rääkige lastega võru keeles. (M, 1971)

Paradoksaalselt väärtustavad enim keelt aga vanale Võrumaale sisserännanud inimesed, n-ö uued tulijad. Seda on märganud ka kohalikud:

Nende [sissetulnute] suhtumine võru keelde ja kultuuri on palju soojem kui põliselanike oma. Kuidagi tundub, et nemad võtavad neid asju palju paremini vastu millegipärast. (M, 1975)

Pea kõik sisserännanud, keda intervjueriti, ütlesid end austavat võru keelt. Keelt püütakse ka õppida, kuigi rääkida julgevad neist vähesed, kuna kardetakse midagi valesti öelda. Kardavad isegi sellised inimesed, kes on piirkonnas võib-olla 30 aastat elanud. Austusega keele vastu võib ka liituda keele osas kaitsval positsioonil olek. Näiteks tõi üks sisserännanu välja, et ei talle ega tema (sünnilt võrokestest) koorikaaslastele meeldi, kui väljaspool vana Võrumaad tegutsevad koorid püüavad võru keeles laulda:

Tegelikult meile meeldib selle [keelega] eristuda ja me oleme uhked selle üle, et see on meie enda asi. [...] See on meie asi, ärge andke seda liiga käest ära, muidu ta enam ei ole nii meie asi ja siis me ka ei ole enam uhked selle üle. Järelikut on vaja seda, et ainult meie oskame seda, kui siuksed tunded tekivad. Aga see näitabki, et ka tasub investeerida ja toetada selliseid kollektiive ja ettevõtmisi ja julgustada rohkem. (N, 1970)

2.1.2. Võru keele rääkimise situatsioonid

Nooremad inimesed omavahel üldjuhul võru keeles ei räägi, kuid vanematele inimestele vastatakse siiski võru keeles:

See viib kohe nagu lähemale talle, saad temaga nagu oma inimesega rääkida. Ja see on ühelt poolt ka selline austusavaldus, et sa räägidki inimesega tema enda keeles. (M, 1977)

Mitme intervjuust tuli välja, et isegi kui koduseinte vahel omavahel võru keeles ei räägita, suheldakse näiteks naabrainsena võru keeles või kasutatakse murret kultuuripidustustel, poodi minnes või ühistranspordis:

Mina, kes ma sõidan palju bussiga, ma ikka rõõmuga kuulen. Vist ei ole bussi, kus võru keelt ei kõnelda kuskil ääres. (M, 1974)

Nende seas, kes peavad endid passiivseteks keeleoskajateks, on väga levinud sõpradega võru keeles naljatamine. Intervjuudes toodi korduvalt välja, kuidas vahel hakatakse näiteks hobiringis võru keeles nalja tegema või kasutatakse mingit murdekeelset sõna „nalja pärast“.

Kodus me võru keelt ei räägi pigem, vahel kui nalja teeme. (N, 2000)

Tihti on välja kujunenud kindlad inimesed, kellega räägitakse võru keelt ja kellega mitte. Sarnaselt eelkirjeldatud olukorrale, kus vanavanemad ei suhtle lastelastega võru keeles, ei eelda vanemad inimesed nooremalt võru keele oskust üldisemalt, mistõttu nooremate poole pööratakse eesti kirjakeeles:

Kui ma noore inimesena ja teksamantliga läksin poodi ja hakkasin võru keeles rääkima, siis nad olid ikka üllatunud küll. [...] Kui vanad rätikutega tädid tulevad, siis räägivad [müüjad] ikka võru keelt. Aga kui räägid inimestele esimesena võru keelt, siis alati tullakse järgi ja hakatakse vastu rääkima. Ei tea, kas on hääbumas meil see asi, et sa ei saa poes enam võru keeles oma asju kätte... Külapoest saad, aga linnas on tõesti kahtlane. (N, 1971)

Meie intervjuueeritud noored polnud võru keele ega kultuuri suhtes sugugi ükskõiksed, kuigi tunnistasid oma keeleoskamatus. Seetõttu ei suhelda ka omavahel kohalikus keeles. Mõnigi väljendas soovi teada rohkem nii võru keelest kui ka kultuurist.

Ei räägi. Ei oska eriti. [...] Aktiivselt sellega ei tegele, aga midagi võiks ikka teada küll. Ise oled siinkandis sündinud, siis oleks hea, kui tead ikka midagi ka sellest. (M, 2000)

Toodud intervjuukatkele sekundeerib teisteski intervjuudes kõlama jäänud arvamine lapsepõlves saadud passiivse keeleoskuse olulisusest. See kergendaks hilisemas elus kohaliku murde juurde tagasitulekut kui vahepeal ongi olnud keelekatkestus.

Seesama inimene, kes 20-selt ei rääkinud võru keelt, ta 40- või 50-aastaselt võib rääkida kogu aeg. Ta oskab seda, ta on lapsepõlves selle selgeks saanud. Aga on olnud vahepeal mingi probleem prestiižiga, näiteks koolis... Kui ta saab oma keskkonda tagasi, kus see on prestiižne, siis ta räägib edasi. (M, 1975)

2.1.3. Võru kirjakeel

Võru kirjakeele arendamisega on palju tegelenud Võru Instituut. Välja on antud sõnaraamatuid, ilukirjandust, lasteajakirju, õppematerjale jms. Väga populaarne on võrukeelne ajaleht Uma Leht. Võrukeelset ilukirjandust loetakse aga pigem vähe. Paljud, eriti vanemad inimesed, nendivad, et võru keelt on keeruline lugeda. Ka keeletunnis „Kõnõlõmi võro kiilt“, kus praktikaks oli kõva häälega võrukeelse raamatu ettelugemine, tunnistasid osalejad sellise tegevuse võõrust, kuigi seda peeti arendavaks. Tunnis tutvustatud võrukeelsete raamatutega (Kaplinski, Laaksoneni, Rahmani looming) pigem ei oldud kursis, mis aga ei tähenda nagu peetaks võrukeelse omaloomingu avaldamist ebaoluliseks. Vastupidi, leidis ka selliseid informante, kelle meelest võiks mõnedki maailma kirjandusklassikasse kuuluvad teosed võru keelde tõlkida.

Paar informanti vaagisid võru kirjakeele vajaduse küsimust ka laiemast kontekstist lähtuvalt. Kuna keele olukord on ebakindel ning pole teada, mil määral võib võru keele kasutus veelgi kaheneda, on keele säilitamiseks tarvilik seda jäädvustada nii kirja- kui ka helisalvestistena.

2.2.4. Keele teadvustamine ning varieeruvus

Valdava hoiaku kohaselt pole olemas “ühte õiget võru keelt”. Ka sõna võruke või võroke (*võro kiil* või *võru kiil*) kasutatakse kõnes erinevalt. Ent nagu varem juba mainitud, siis sisserännanud muretsevad ometigi keele õigesti rääkimise pärast ning ka sünnilt *võrokesed* on mõnel juhul ebakindlad, kas nende räägitav võru keel on ikka „päris võru keel”.

Siinkandis [Valgamaal] on selline segakeel: mis on Võru murrak, mis on Tartu murrak, täpselt ei tea. Üks Kagu-Eesti keel. (M, 1965)

Sagedamini ajavad erinevad keeled segi vastava kultuuriruumiga üldse mitte seotud inimesed. Näiteks jagab üks informant (N, 1962) kogemust sotsiaalmeediast: olles teinud võrukeelse postituse, järgnes sellele võõra inimese poolt kommentaar, mis soovitas „lõpetada *seto* propaganda”.

Mitu informanti olid pärit võru-setu segaperedest, mistõttu on ka nende keeles elemente mõlemast kultuuriruumist.

Lapsena kuulsin rohkem seda Rõuge kihelkonna [keelt], teismelisena setusid ja siis oli minu jaoks kaks keelt. 30-selt ei julenud midagi rääkida. Ja siis pani minu aju need kaks keelt kokku ja nüüd on mingi segapudru, ei saa enam ise ka aru, et kumb on kumb. (N, 1971)

Osades vana Võrumaa külades rõhutatakse eelkõige oma küla kohaliku keele eripära, mitte ei räägita ühtsest võru keelest (näiteks öeldakse end kõnelevat Antsla või Karula murret). Võru keele keskus on tänu Võru Instituudi tegevusele Võru linn (samuti Haanja ja selle ümbrus). Seetõttu jääb piirkonna äärepoolsetes valdades võru keele edendamine ja teadvustamine tagaplaanile ning tugevam on oma valla või küla identiteet. Olenemata sellest, kuidas täpselt mingis piirkonnas kohalikku keelepruuki nimetatakse, peetakse VVKP kontekstis keele paikkondlike eripärade säilitamist ja elujõulisust tähtsaks.

2.2. RAHVAMUUSIKA

Muusika oli keele järel teine enim mainitud omakultuuri praktika. Paljuski on muusika laulusõnade kaudu ka võru keelega seotud. Üsna palju on viimastel kümnenditel avaldatud võrukeelset uusloomingut (nt Mari Kalkuni või Aapo Ilvese sulest). Võru (rahva)muusika esile kerkimisele on kaasa aidanud ka Uma Pido, mida võib pidada suurimaks ja populaarseimaks kultuuriürituseks piirkonnas. Uma Peo jaoks luuakse ja seatakse võrukeelset repertuaari, mille õpib selgeks ligi 4000 lauljat nii vanalt Võrumaalt kui väljastpoolt. Seega võib öelda, et Uma Pido on oluliselt aidanud kaasa vana Võrumaa koorimuusika edendamisele ning samuti rahvatantsu populariseerimisele.

Vana Võrumaa rahvamuusika edendajad toovad välja, et erinevalt rahvatantsust on just rahvamuusika puhul märgata kohalikke eriomaseid jooni. Isegi kui lood on noodipildis samasugused nagu mujal Eestis, esitatakse neid vanal Võrumaal teistsuguses mängutehnikas. Eripärad on ka rahvapillide ehitamises.

Noorte seas on nii rahvamuusikahuvilisi kui neid, kes seostavad rahvamuusikat eelkõige vanema põlvkonnaga:

Ma arvan, et vanemad inimesed on sellest rahvatantsust ja rahvamuusikast rohkem huvitatud kui noored. Et nemad võib-olla kuulavad seda rohkem ja see on nendeaegne muusika, mis neile rohkem peale läheb. (M, 2000)

Piirkonnas korraldatakse suhteliselt palju pillilaagreid lastele (nt Mõnistes toimuv Rahvapillilaager Võrumaal), millest võtavad osa nii vana Võrumaa noored kui ka rahvapilliharrastajad mujalt Eestist. Neis laagrites tutvustatakse rahvamuusika kõrval *võrokeste* omakultuurile iseloomulikke tegevusi ka laiemalt (nt tutvutakse ravimtaimedega, õpitakse võru keelt).

Mitmes vallas tegutsevad külaseltside juures rahvapillirühmad. Võru linna lasteaedade töötajad mainivad positiivsena 5 kandle olemasolu igas linna lasteaias. Rahvapillirühmade juurde tekkimist takistab nii pillide kui ka juhendajate puudus. Kui rahvapillide puudumisele on osaliselt võimalik lahendust leida hea projektikirjutamisoskusega, siis keerulisem on lugu rahvamuusikust eestvedajaga – kas konkreetses piirkonnas leidub üldse selline inimene? Samuti kas sel inimesel on tahet ja oskust hankida tegevustoetust korrapärase rahvapilli huviringi elushoidmiseks.

Välitööde käigus oli selgelt märgata rahvamuusika-alaste tegevuste koondumist küladesse, kus elab mõni selle valdkonna tuntud oskaja. Nii on Teppo lõõtsatalu korraldanud kontserte, lõõtspillide ehitamise õpitubasid ja pärimusõhtuid ning sealsed inimesed on seotud ka Võru pärimustantsu festivali korraldamisega; Põlvamaal on lõõtspillimängu edendanud Heino Tartes; Mõniste koolis toimub Muusikapesade projekt; Varstus ning Karulas korraldatakse pillilaagreid lastele. Kui õpitoad ja pillilaagrid on informantide sõnul kenasti käima läinud, siis vajadust tuntakse rahvamuusikateemaliste raamatute ja plaatide järele.

2.3. KÄSITÖÖ JA RAHVARÕIVAD

Käsitöö on vanal Võrumaal koondunud pigem üksiktegijate ümber. Tundub, et võrreldes rahvamuusikaga saab käsitöö vähem tähelepanu. Aktiivseid rahvuslikku käsitööd edendavaid MTÜ-sid on vähe. Organisatsioonina tegutsemiseks vajaliku paberimajandusega päris omapäi hakkama ei saada (nt jäädakse hätta raamatupidamise ja majandusaasta aruannetega), samas teenuse sisseostmiseks neil raha puudub. Kõige parem on olukord Karulas ja selle ümbruses, kus tegutsevate MTÜde (Lüllemäe Rahvaõpistu, Karula Hoiu Ühing) eesmärkide hulgas ongi kohaliku käsitöö uurimine ja edendamine. Üksinda tegutsevaid käsitööharrastajaid leidub muidugi ka mujal ja mõnedes külades toimuvad regulaarsed käsitööringid, mis lisaks käsitööoskuste arendamisele täidavad ka sotsiaalset funktsiooni:

Oma kandi naised [Erasveres] käivad koos käsitööringis, seal igaiüks teeb endale, lisaks on see kui naiste "jututuba". (N, 1954)

Seoses üritusega Uma Pido on rahvarõivaste valmistamine ja kandmine muutunud populaarsemaks, kuid paljude arvates pole võrdluses kõrvalolevate piirkondadega (Setumaa ja Mulgimaa) *võrokeste* seas rahvarõivaste kandmine nii populaarne:

Rahvariiete kandmine võrokeste hulgas oluline ei ole. Me oleme püüdnud seda propageerida, aga väga vaevaliselt tuleb. Tuleb ikka küll, aga no mulkide ja setodega ikka võrrelda ei saa. (M, 1971)

Üheks põhjenduseks pakutakse *võrokeste* harjumust end pigem keele kaudu eristada, mistõttu rahvarõivad ja vastavad mustrid pole nii tuntud ega olulised. Sellegipoolest on rahvarõivad ning nendel leitavad mustrid viimase kümnendi jooksul taas rohkem kasutusele võetud:

Rahvarõivad on ajapikku, viimase 10 aasta jooksul, ausse tõusnud, neid on mitmel pool endale soetatud ning neid on taas hakatud pidurõivasteks pidama. Mingid ajad tagasi ega [rahvarõivad] ei olnud ka meie kandis väga [populaarsed]. Nüüd on läinud jälle rahva sekka – mustrid ja sümbolid on kasutuses, inimesed kannavad neid. Rahvarõivaste mustreid ja sümboleid on hakanud ka vald enda kujundustes kasutama. (N, 1980)

Kuna rahvarõivaste valmistamine on äärmiselt kulukas, siis informantide meelest ei peaks see olema esmane valdkond, mida VVKP-st toetada. Toetamisväärseteks peetakse pigem rahvarõivaste valmistamise õpitube, mitte valmiskomplektide ostmist. Teisalt rahvamajades⁵, kus tegutsevad koorid ning rahvatantsuringid, tuntakse just puudust võimalusest soetada täiskasvanud liikmetele korralikud esinemisriided.

2.4. TOIT

Vana Võrumaa toidu eripäradest inimesed väga teadlikud pole. Erandiks on need, kellele pakub kohalik toit huvi hobi korras või tööga seoses, näiteks MTÜ Piiri Köök (ning Võrumaa Maitseed OÜ) eestvedajatele. Kui küsida kohalikele omase toidu kohta, jäädakse üldjuhul pikalt mõtlema. Osatakse mainida küll mõnda sööki, aga tihti pole ka vastajad ise kindlad, kas tegemist on ikkagi ainult *võrokestele* iseloomuliku toiduga. Ollakse arvamusel, et vanal Võrumaal võidakse ilmselt süüa rohkem traditsioonilisi eesti talurahva toite (nt iseküpsetatud leiba, mulgiputru ja -kapsaid, ahjukartulit, kama, hernesuppi, suitsuliha, sülti), kuid neid ei peeta millekski üksnes vanale Võrumaale eriomaseks.

Ei oska öelda, et oleks omapärane [toit], mida mujal ei oleks. Mulgiputru pakutakse ka siin külapidudel, ei ole mingit eraldi oma asja. Pigem ma näen teiste piirkondade asju, mis on siin omaks võetud. (N, 1970)

Ma pigem võtan seda kui mingit arhailist eesti kööki või midagi sellist. Okei, kala on vähem kui mingil rannarahval, aga et oleks ainult Võrumaa toidud... no ma ei tea... ahjukartulit ja seda tehakse ikka mujal ka. Sõira ja... (M, 1977)

Kui siiski on vaja mõni vanale Võrumaale omane toit välja tuua, siis enim ja suurima enesekindlusega mainitakse sõira ja saunas suitsutatud liha, samas Läti piiri ääres elav informant mainib piirkonnale omasena hoopiski kanepitampi.

Teatud traditsioonilisi toite aitavad pidada muu Eestiga võrreldes kohalikeks siin paremini säilinud valmistamistavad, ühe või teise toiduga seotud kombed. Samuti muudavad toite omasemaks teistsugused, ainult vanal Võrumaal levinud nimetused. Oma panuse vanade toitade väärtustamisele on andnud 2014. aastal ilmunud retseptiraamat “Võrokõisi köögi- ja söögiraamat”, aga ka Uma Meki kaubamärk. Palju rõhutatakse kohaliku tooraine kasutamist ning looduslähedust

⁵ Siinses raportis on kasutatud sõna *rahvamaja* katusterminina, mis hõlmab ka kultuuri- ja seltsimajade nime all tegutsevaid asutusi.

– võrokestele peetakse omaseks korilust ning seente ja marjade sissetegemist, samuti ravimtaimede korjamist ja kasutamist.

Kohaliku toidu aktivistide tegevus täidab võrokeste endigi jaoks harivat funktsiooni. Sellised toidukultuuri eripärasid toetavad ettevõtmised mõjuvad innustavalt ka potentsiaalsetele uutele toiduvaldkonnas tegutsejatele. Näiteks on olemas idee teha noorematele inimestele oluliste pühadega seotud traditsiooniliste toitide koolitusi, et nad tunneksid tähtsamaid kodukandi toite ning jätkaksid nende valmistamist.

2.5. SUITSUSAUN

Kohaliku suitsusaunakombestiku kandmine UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja on kasvatanud oluliselt teadlikkust suitsusaunast võrokese omakultuuri osana. Sarnaselt toidule asutakse aga pärast suitsusauna mainimist mõtisklema, kas tegemist on puhtalt „võru asjaga“ või on siinkandis lihtsalt varem üle Eesti levinud suitsusaunakultuur paremini säilinud. Need, kes on vanal Võrumaal üles kasvanud, võtavad suitsusaunas käimist loomuliku argielu osana.

See on nii, et ise võtad seda nii loomulikult, kuid tegelikult Eestiski on ta on üsna unikaalne. Kuid lisaks kultuuri [osaks olemisele] see on ka kehale ja vaimule – see puhastab päriselt, aitab terve püüda. On raske ette kujutada, et see [suitsusaun] teiste jaoks ei olegi nii enesestmõistetav. (M, 1974)

Teisalt leiab mainimist tendents, et tegelikult pole suitsusaunas käimine enam ammu kõigis taludes iganädalane rituaal. Pigem tehakse suitsusauna paar korda aastas suuremate pidustuste ajal või kaugetele külalistele.

Minu jaoks on suitsusaun ikkagi luksustoode. Need ka, kellel ta on, minu ringkonnas, seda tehakse... ta on kas siis mingi teine või kolmas saun majapidamises ja teda tehakse suvel kolm-neli korda, kui on mingi suurem sündmus, rahvas tuleb kokku. Aga sellist, et iganädalaselt ta oleks tarbeese nagu auto, no sellist minu ringkonnas väga ei ole. Võib-olla kuskil on, aga ma ei tea. No kindlasti on kuskil. Aga iseenesest on tore. Hästi vahva on, kui teatakse, kuidas seda suitsusauna küttä ja... või kuidas seal liha teha. (M, 1977)

On turismitalusid, mis tegelevadki suitsusaunakombestiku tutvustamisega turistidele. Suitsusauna tutvustavaid üritusi (nt Haanjamaa suitsusauna nädal) peetakse olulisteks ja vajalikeks, kuid hoiatatakse suitsusaunakultuuri “palaganiks” muutumise eest. Suitsusaunakombestiku liigeses tähtsustamises nähakse ohtu just kombestikule endale:

Aga sellele ei tohiks mingit survet või teatraalsust ümber ehitada. Sa pead austama seda kommet, seda asja, sa ei saa sellest mingit teatrit teha. (M, 1977)

3. OMAKULTUURI TOETAVAD TEGEVUSED

Vanale Võrumaale eripärane kultuuripärand tõuseb esile ennekõike ürituste ajal, millest nii kohalike kui ka turistide seas on tuntumad Uma Pido ja Võru pärimustantsu festival / Võru folkloorifestival. Samas omakultuur ei saa olla vaid kultuurisündmuste kogum, vaid peaks ulatuma sügavamale inimeste teadvusesse. Kogu võrokese omakultuuri liikumisele oleks vaja pikemat perspektiivi, mis tagaks ka tulevikus elujõulisuse.

Kultuurielu eestvedajad näevad probleemina kultuurielu projektipõhisust. Puudust tuntakse nii kultuurivaldkonna strateegilisest planeerimisest, olemasolevate tegevuste konstruktiivsest analüüsist kui ka tulevikueesmärkide sõnastamisest. Selleks tuleb osapoolte sõnul ületada hirm tunnistada ebaõnnestumisi ning rääkida probleemidest ausalt. Samuti nähakse võrokese omakultuuri tugevamaks muutmise võimalusena tegusate inimeste ja olemasolevate vahendite koondamist ning paremat koostööd.

Eriti suureks probleemiks on projektipõhisus haridusvaldkonnas, mis vastupidiselt vajab pidevat ja süstemaatilist planeerimist. Praegu sõltub nii koolide kui ka lasteaedade omakultuuriõpetus väga palju konkreetse asutuse juhust, tema finantsplaneerimise ja projektikirjutamise oskustest.

Omakultuuri ülevaheldavate valdkondadena nähakse ennekõike haridust ja kultuurikorraldust. Nende kõrval leiab tugevat poolehoidu ka omakeelne meedia, mis võiks suurendada uhkustunnet oma kultuuri üle. Kõik kolm valdkonda annavad võimaluse tõsta esile oma kultuurilist eripära ja luua ruum, kus kultuurikandjad saavad oma oskusi ja teadmisi kasutada ning teistele esitleda.

3.1. HARIDUS

Omakultuuri õpetamine haridussüsteemis keskendub ennekõike keeleõppele, aga seeläbi tutvustatakse lastele ka omakeelset kirjandust, pärimust ning kombeid. Kooli, kohalike omavalitsuste ning lapsevanemate suhtumine võru keele õppesse on muutunud aastatega järjest soosivamaks. Esialgu oli raske veenda erinevaid osapooli võru keele tunni vajalikkuses. Kardeti, et veel ühe keele õppimine toob kaasa laste mahajäämuse eesti keele õppimises ja liiga suure koormuse kooliõpilastele, samuti oli tunda varasemate põlvkondade isiklikku negatiivset kogemust seoses murdes rääkimisega:

Mõnel lapsevanemal on trauma oma võru keelega. Ä la koolis pandi kaks selle eest, et ta kogemata kirjutas esimeses või teises klassis mõne võrukeelse lause kuhugi vahele. Vot neil on trauma ja nad ei räägi oma lastega ka kindlasti mitte võru keeles. Ja kui see võru keel peaks tulema, siis nad pigem ei suhtu hästi sellesse. [...] Et siis kui me hakkasime seda keelepasa tegema, siis me nägime, kuidas mõned vanemad on täiesti vastu. Ja mõnda ei olegi nagu võimalik ümber veenda, sest tema lihtsalt arvab, et see segab [eesti] keele õppimist lapsel, seda ei olegi võimalik omandada, pärast on eesti keel vigane, kuna temal on selline kogemus lapsepõlves ja kõik. (N, 1981)

Asjaosalised leiavad, et selliseid negatiivseid hinnanguid võru keele õppele on vähemaks jäänud ning teavitustöö on ennast õigustanud.

Takistavaks teguriks võib olla ka mõne osapoolte ekslik kujutluspilt nagu kuuluks võru keele õpe ennekõike maapiirkonna koolide juurde ning toetaks just sealseid lapsi. Haridusvaldkonna töötajad

toovad välja, et maakoole jääb järjest vähemaks ning gümnaasiumisse lähevad noored õppima juba Põlvasse või Võrru. Suuremaid koole ei tohiks jätta tähelepanuta, mis sellest et väiksemad koolid on võru keele õpetamise suhtes vastutulelikumad:

Kui pean linna koolidega läbirääkimisi [võru keele õpetamise osas], siis nende juhtkondadel on selline kujutelm, et selle asjaga on seal armsas maakoolis õigem tegeleda. Eks neil ole omamoodi õigus, aga maal on rahvas praktiliselt otsas. (N, 1973)

Kuigi omakultuuri õpetamise olukord on paranenud, leidub noortekeskustel, koolidel ja lasteaedadel endil vähe initsiatiivi panustada uute keeleringide, -rühmade ning -klasside loomisesse; oodatakse Võru Instituudi kutset, suunamist ja abi. Intervjueeritavad oskavad nimetada vaid ühte juhtu kogu keelepesade programmi toimumise jooksul, kui rühm alustas võru keele õpet lapsevanemate algatusel.

Ühehäälselt väljendatakse tarvidust mitte ületada piiri, millest edasi muutuks võru keele ja kultuuri õpetamine noortele ebaseadlikuks ning tõukaks neid vastupidiselt omakultuurist eemale. Siiski õpetatakse praegu kultuurielu eestvedajate sõnul keelt ja kultuuri liiga väheses mahus, aga see on kompromissi leidmine haridusasutuste ja lapsevanemate vahel:

Ka õpetajad on küsinud, et peaks ikka vanematelt küsima, kas nende lastele tohib võru keelt õpetada, aga siis ma alati küsin, kas sa küsid, kas me täna matemaatikat võime õpetada. (N, 1982)

Välitööde käigus intervjueeritud noortekeskuste töötajad pole endal seni näinud erilist rolli omakultuuri õpetamisel vabatahtliku huvitegevusena. Ühtlasi kaheldakse, kas huviliste noorte hulk oleks piisav. Samas enda senisele passiivsusele vaatamata ollakse vähemalt sõnades avatud võimalikele pakkumistele ja koostööle võrokese omakultuuri teemadega tegelemiseks.

3.1.1. Lasteaed

Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava sisaldab küll rahvakultuuri osa, kuid paljudel juhtudel tähendab see rääkimist Eesti rahvakultuurist üldiselt ning vähemal määral just vanale Võrumaale iseloomulikust kultuuripärandist, kuigi võimalused selleks on. Seda eriti tavaõppega rühmades.

Kõige paremini tõuseb lasteaedade võrokese omakultuuri õpetamise kontekstis esile keelepesade programm, kus teatud lasteaiarühmades räägitakse üks kuni kolm päeva nädalas ainult võru keeles. Kõige sagedamini on võrukeelseid päevi nädalas siiski üks. Keelepesade programmi alustati viie rühmaga, nüüdseks on neid juba 20. Lastele pakub programm vaheldust ja õpetajate sõnul meeldivad neile võrukeelsed tegevused väga. Keelepesa päeva(de) jooksul proovib kogu lasteaiapersonal rääkida lastega ainult võru keeles, tegevusi juhendatakse võru keeles ja laulutunnis on repertuaaris samuti võrukeelsed laulud. Keeleõpe on tehtud lastele mänguliseks ning programmis on ka mitmeid teisi omakultuurilisi üritusi ja kohtumisi teiste lasteaiarühmadega. Omakultuurilised praktikad annavad ühtlasi väljundi keeleõppele ning toetavad laste enesekindlust kasutada võru keelt. Kuigi lapsed hakkavad tänu õppele lasteaiast aastate jooksul võru keelest paremini aru saama ning oskavad mõnda laulu ja luuletust, siis keelekõnelejaid neist nii väheses mahus keeleõppe abil tõenäoliselt siiski ei saa. Sellegipoolest on lasteaedades võrukeelseid jutte ette lugemas käiva informandi sõnul tajutav vahe keelepesade programmis osalenud ja mitteosalenud laste vahel.

See vahe on väga tuntav. Ühel juhul ma ikkagi saan nendega rääkida võru keeles ja teisel juhul ei saa, sest nad hakkavad nihelema ja ei kuula, sest nad ei saa aru või see ei jõua nende kõrvadeni. (N, 1975)

Keelepesade süsteem püsib suuresti motiveeritud ja entusiastlikel lasteaiaõpetajatel, kes armastavad oma tööd. Programmiga seotud inimesed kohtuvad igakuiselt ning üheskoos arutatakse õpetamismeetodite arendamise, õppematerjalide loomise ja teiste murekohtade üle. Kuigi võrukeelne õpetamine pole enamasti lisatasustatud, võimaldab Võru Instituut programmi kuuluvatel õpetajatel käia ennast koolitamas teistes omakultuuriga tegelevates asutustes (nt Eesti Rahva Muuseumis, Kihnu Muuseumis). Pidev enesetäiendamisevõimalus ning võru keele õpetamisega kaasnev vaheldusrikkus on ühtlasi õpetajate endi peamiseks motiveerijaks.

Välitööde käigus tuli kahel korral jutuks seegi, et Võrus võiks olla üks täiesti võrukeelne lasteaed, kuna keelepesade programmi on juba nii palju katsetatud. Lisaks võimaldaksid nii võru keelde suhtumise positiivsemaks muutumine kogukonna sees kui ka testitud õpetamise metodoloogia võru keele osatähtsust vähemalt osades lasteaedades suurendada.

Võrukeelse lasteaiahariduse juures tuuakse välja mitmeid eeliseid. Esiteks saavad lapsed parema arusaama omakultuurist, teiseks on lapsed keeleoskuse kaudu suuremal määral seotud kohaliku kogukonnaga ja kolmandaks aitab keel tugevdada põlvkondadevahelisi suhteid. Lisakeele õppimist lasteaias nähakse ka lihtsalt arendavana ning hiljem teiste võõrkeelte omandamist toetavana.

3.1.2. Kool ja keelelaagrid

Koolides on keele õpetamine ja õppimine kehvemas olukorras kui lasteaedades. Võru keele õpet on vaid üks koolitund nädalas teatud vanuses õpilastele ning sedagi vaid loetud koolides. Vestlusest noortega, kes õpivad võru keelt koolis, jäi mulje, et olles küll võru keelest huvitud, ei osanud nad siiski seda paari aasta õppimise järel rääkida. Tunde on selleks liiga vähe. Haridusvaldkonnaga seotud inimesed tõid ka otsesõnu välja, et olukorda koolides võiks parandada keelepesade sarnase süsteemi kasutusele võtmine, kus ühel päeval nädalas õpetatakse kõiki aineid võru keeles.

Kõige problemaatilisem on võru keele õpetamine gümnaasiumiastmes, kus ei noored ega kooli juhtkond pea seda oluliseks õppeaineks:

Gümnaasiumidega on eriti keeruline, sest seal arvatakse, et noori inimesi tuleb õpetada ikkagi selleks, et nad ära läheks. Meil on tegelikult selline potentsiaal, mida noortele kaasa anda, näiteks et mingi Tartu Ülikooli keeleteadusi õppima, kui sa siit saad juba sellise soome-ugri keelte tausta külge, eeldused oleks ju palju paremad. Aga gümnaasiumirahvale me ei ole suutnud veel seda isuäratavaks muuta. Teisest küljest ega me väga ei taha ka, et see oleks kohustuslik.
(M, 1971)

Võrokeelse omakultuuri edendamiseks lähemalt seotud inimesed näevad, kuidas omakultuuri õppimine ja õpetamine aitaksid kujundada noore inimese maailmatunnetust. Oma päritolu tundmine võib just olla see pidepunkt ja enesekindluse andja tänapäevases kiiresti muutuv maailmas.

Haridus- ja teadusministeeriumi baasdokumentides (arengukavas ja õppekavades) on piirkondliku kultuuri õpetamine eraldi alaosana sees, aga haridusvaldkonnas töötajate meelest ei saa see teema sellegipoolest piisavalt tähelepanu. Parimal juhul on võru keel gümnaasiumiastmes valikaine, kus on aga samaaegselt võimalik valida väga erinevate ainete vahel ning neis tingimustes ei pruugi võru keel ja kultuur olla konkurentsivõimelised.

Võru Instituut saab ka sinna [riigigümnaasiumite valikainete ossa] pakkuda oma vabaaineid. Kõik saavad, aga pole võimalik võrrelda akadeemilisi asju sellega, mis on klaasimaal ja rannavõrkpall. Kui meil on riiklikud ja kohaliku programmid, oleks elementaarne, et kohaliku

Põlva või Võru gümnaasiumi noor peaks saama võru kultuuri ainet. Muidu ei oleks siin meie tegevusel üldse mingit mõtet. Vähemalt humanitaaridele peaks see olema kohustuslik. (N, 1973)

Heaks täiendavaks keeleõppevõimaluseks on koolivaheaegadel toimuvad keele- ja rahvapilli-laagrid, kus keeleõpe toimub teiste omakultuuriliste tegevuste vahendusel. Näiteks külastatud võru keele lastelaagris Põlva Talurahvamuuseumis õpiti keelt läbi leivaküpsetamise töötoa, näitemängu tegemise ja laulude õppimise. Keelelaagrid annavad juurde rääkimisjulgust ja viivad omavahel kontakti võru keelest huvitatud lapsed, kuigi püsivama keeleoskuse omandamise jaoks toimuvad laagrid liiga harva. Välitööde käigus puutusime kokku ka probleemiga, kus info keelelaagrite kohta ei jõudnud sugugi kõigi võimalike huvilisteni. Nii Kanepi kui ka Antsla noored väljendasid huvi seesuguste ettevõtmiste suhtes, aga seni ei oldud neid sellest võimalusest (kooli ega noortekeskuse kaudu) teavitatud.

3.1.2. Täiskasvanute keeleõpe

Täiskasvanutele suunatud keeleõppe järele tunnevad vajadust ennekõike keskealised pereinimesed, kes on lapsepõlves oma vanavanematega rääkinud võru keeles, aga selle hilisema elukäigu (elukoha või töökoha muutumine, negatiivne tagasiside teistelt inimestelt murraku kõnelemisele) tõttu unustanud. Enda sõnutsi saadakse küll kõigest aru, aga laste või lastelastega rääkimiseks jääb keeleoskusest puudu. Võimalused täiskasvanute keeleõppeks on hetkel Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse juures ning Võru Instituudi täiendusprogrammide ja õpitubade raames. Täiskasvanutele pakuvad enim huvi regulaarsed kodu lähedal toimuvad hobitaseme kursused. Kirjeldati ka juhtu, kus väikese rühma keeleõppe huvist ajendatuna asutati MTÜ keelekursuste pakkumiseks, kuid kahjuks ei leitud jätkukursuseks rahastust.

Heaks eeskujuks täiskasvanute keeleõppes on Stedingu majas igal juuli teispäeval toimunud Rainer Kuuba juhitud keeletunnid “Kõnõlõmi võro kiilt”. Keeletund pakkus osalejatele huvi ning tegevusse kaasati ka kohviku küllastajad, kes esialgu polnud plaaninud keeletundi jääda.

Kuna Uma Lehte või võrukeelset ilukirjandust on keeles algajal keeruline lugeda, siis võiks informantide meelest ka täiskasvanute keeleõppes suuremal määral kasutada lastele suunatud õppematerjale:

Tean võrukeelset aabitsat, tean, et Täheke ilmub võru keeles, tean ka neid töövihikuid, mis on lasteaedades. See töövihik on nii huvitav, ma ei teadnud isegi. See lasteaia töövihik võiks vabalt jõuda ka täiskasvanute sekka. Lisaks võiks olla võrukeelseid piltmõistatusi või muid mälu-mängude küsimusi. (N, 1992)

3.2. MEEDIA

Omakeelsel meedial on kohalike jaoks suur väärtus. Ühelt poolt on võru keele kõlamine tele-saadetes või üle-eestilises raadios südantsoojendav ja mõjub tunnustusena. Teisalt on keele kuulmine meediakanalites märk keele elujõulisusest ning annab kõnelejatele praktiseerimisvõimaluse. Siiani meenutatakse hea sõnaga “Tagamõtsa” teleseriaali, mis oli ETV eetris 2012. aastal. Informantide arvates võiks olla televisioonis ka võrukeelseid lastesaateid. Samuti jääb nende meelest vanal Võrumaal toimuv Eesti meedias ebaõiglaselt tagaplaanile:

Üks kord nädalas viis minutit võru uudiseid. Seda on vähe. Seda on ka lasteaiaõpetajad öelnud, et peaks olema rohkem kajastatud see piirkond ka uudistes. Kas lehe, raadio või televisiooni

kaudu. Televisioon on kõige parem. Nad ütlevad, et nad teevad kõigest hingest ja lihtsalt tahaks rohkem seda kajastust. (N, 1982)

Vana Võrumaa kontekstis mõneti üllatuslikuna leiab mitmeski intervjuus positiivsena äramärkimist TallinnaTV, mis vahetevahel kannab üle siinse piirkonna kultuurisündmuseid.

Võru kultuuriruumi aitavad meedias nähtavaks muuta teadlikult võru keelt rääkivad kõneisikud. Selliste tuntud *võrokese* omakultuuri persoonidena tuuakse välja Contrat ja Rainer Kuubat, samuti Aapo Ilvest, Jan Rahmani ja Mari Kalkunit.

Võrukeelset ajalehte Uma Leht tuntakse hästi. Selle lugemist peetakse aga keeruliseks ja aeganõudvaks, eriti esialgu:

Lugemine tundub nagu võõras. Nagu oleks pingutatult kirjutatud. See on ikka kõnekeel, mitte kirjakeel. (M, 1972)

Mina seda lehte ei loe, minu jaoks on see selline hästi, hästi keeruline. Kui kõva häälega välja lugeda, siis see võtab ka aega. (N, 1961)

Ajapikku lehes kasutatava kirjutamisviisiga siiski harjutakse. Segadust tekitab ka Uma Lehe tellimine. Ei teata täpselt seda, miks ta postkasti tuleb või kas lehte on võimalik eraldi tellida. Samuti ei mõisteta, miks ei ilmu lehes reklaami võrukeelsete ja *võrokese* omakultuuriga seotud sündmuste kohta. Praegu saab väidetavalt lehest lugeda üksnes juba toimunud ettevõtmiste kohta.

Nendele küsimuskohtadele vaatamata loetakse ajalehte aktiivselt ning leht hoiab üleval inimeste keeleoskust ja aitab kaasa ka selle õppimisele. Lehe lemmikosana nimetatakse kõige sagedamini Olavi Ruitlase kolumni. Inimestele meeldib, et Uma Leht ilmub paber kandjal ja nad ei pea seda internetist otsima. Arvatakse, et ajalehe ilmumist võiks muuta veelgi regulaarsemaks, näiteks iganädalaseks. Samuti soovitatakse senisest aktiivsemalt reklaamida lehe tellimisvõimalust mujal Eestis, sest huvilisi oleks Võrumaalt ära kolinud inimeste seas:

Tallinna vennad tellisid ka. Ütlesid, et nii hea kodune on lugeda. Kodu lõhn on toas kohe. (N, 1982)

Kultuurivaldkonna spetsialistid on teadlikud Uma Lehe väljaandmise minekust sihtasutuse Kultuurileht alluvusse ja näevad seda pigem positiivse muutusena. Lehe püsijäämist peetakse nüüd, mil lehe eestvedajad ei pea enam igal aastal toetust taotlema, tõenäolisemaks.

Tunnustust pälvivad informantide seas ka võrukeelsed uudised. Isegi kui inimesed ei saa kogu sisust alati aru, on võrukeelseid uudiseid “ilus kuulata” ning nad võiksid olla eetris sagedamini. Paaril juhul väljendatakse ka soovi Võrus asuva raadiokanali järele, mis keskenduks võrukeelsele programmile, nt jutusaadete, järjejuttude ja võrukeelsete uudiste edastamisele. Teiste meelest on võrukeelseid raadiosaateid praegugi piisavalt. Rõhutatakse, et esmatähtsad on siiski võrukeelsete saadete kvaliteet ja sisu, sest vaid keele pärast enamik inimesi neid pidevalt kuulama ei hakkaks.

Vajadust tuntakse aktiivsemate sotsiaalmeediakanalite ja aktuaalse internetisisu järele, nagu näiteks YouTube'i videod, põnevad sotsiaalmeedia leheküljed või keeleõppe rakendused, mis lähendaksid üksiti võru keelt ja kultuuri nooremale põlvkonnale. Mõnevõrra kadestatakse ka setusid, kel on Jalmar Vabarna näol nooremapoolne kõneisik, kes köidab ka lapsi ja teismelisi ning aitab nii tõsta omakultuuri populaarsust.

Vajalike meediakanalitena nimetatakse veel Tähekesse väljaandmist, Ummamuudu meililisti, aga ka raamatute trükkimist. Väljendatakse mõtet, et igal meediakanalil (TV, raadio, ajaleht, internet)

on oma sihtrühm ning erinevate meediakanalite kombineerimine võimaldab jõuda võimalikult paljude erinevate huvidega inimesteni.

3.3. KULTUURISÜNDMUSED

Võrokese omakultuuri jaoks oluliste sündmustena nimetatakse kõige sagedamini Uma Pido, Võru pärimustantsu festivali / Võru folkloorifestivali ja Mooste rahvamuusikatöötlaste festivali. Väga oluliseks traditsiooniks peetakse ka Kaika suveülikooli, mis on nii uute kui ka juba varem aktiivselt võrokese omakultuuriga seotud inimeste kogunemiskohaks. Kaika suveülikooli on algusaegadest alates korraldanud Võro Selts kaasates alates 2007. aastast korraldusse ka toimumiskoha elanikke. Informandid peavad Kaika suveülikooli ringlemist väga heaks mõtteks, sest see toob kultuuri koju kätte ka neile, kes muidu üritusest kõrvale jääksid. Uue ja hästi toimiva algatusena tuuakse esile Uma Meki suurlaata, mis tõstab inimeste teadlikust kohalikust toidukultuurist ja on oluline oma toodete esitlemise koht kohalikele tootjatele.

Ürituste korraldamisel on aktiveerunud külaseltsid ja teised MTÜ-d, millest tulenevalt on viimastel aastatel maapiirkondade kultuurielu oluliselt mitmekülgsemaks muutunud. Maapiirkondade kontekstis tuuakse esile külapäevi, jaanipidusid ning kohvikute päevi, mis on tihtipeale põimitud ka kohaliku omakultuuriga. Paikkondlike positiivsete näidetena märgitakse Taheva valla päevi ja Hargla külapäevi. Siiski on tajutav piirkonnasisene erinevus – vana Võrumaa äärepoolsetel aladel (näiteks Valga- ja Põlvamaal) on vähem sündmusi ning eriti lapsed ja noored tunnevad aktiivsemast kultuurielust puudust. Oluliselt vähem sündmusi toimub ka talveperioodil. Tõlliste valla Korijärve külas elav noor kirjeldab oma kultuurielus osalemist järgmiselt:

Hauka laad on meil traditsioon, sinna tuleb minna. Sangaste rukkipäeval käime ka iga päev. Meil ei ole külas midagi, vanasti olid suured jaanituled, aga nüüd ei ole midagi. Mingid külapäevad võiks ikka olla. Ma tahaks ise teha, aga keegi ei võta vedu. Ma tahaks arendada külaelu, aga inimesi ei ole siin. (N 2000)

Võrrole lähemal elavate küsitletute meelest toimub periooditi vastupidiselt liigagi palju üritusi. Publik peab valima erinevate tegevuste vahel ning suvekuudel ei jätku kõigile ettevõtmistele ei osalejaid, ei esinejaid ega meedia tähelepanu. Soovitatakse rohkem koostööd teha ning sarnase temaatikaga üritusi korraldades jõud ühenda. Sealjuures võidakse külastajana ise eelistada just sündmusi, kus võrokese omakultuur on esil:

Väga palju on erinevaid kultuuriüritusi. Kuna ma ise tegutsen kultuuriga, siis olen väga valiv, väsinud ja valiv. Ma kindlasti valin sellised, kus võru kultuurile rohkem keskendutakse, olgu selleks siis kas Kaika ülikool, Uma Pido. Kus ikkagi üritatakse autentset ja ehedat viljeleda. (N, 1973)

Ühtlasi tuuakse välitööde kestel paaril korral esile, et enda korraldatavatel üritustel ei taheta osalejate arvu väga suureks ajada ega pakkuda kultuurilist meelelahutust inimestele üle Eesti. Pigem tehakse omakultuurilist üritust teadlikult väiksemas formaadis, et eristuda seeläbi massiüritusest. Seda mainivad näiteks Roosiku šokolaadivabriku pidajad, kes korraldavad ka Südamemuusika festivali. Liiga rahvarohkeks muutumise süüdistuse pälvib ühe informandi (ja väidetavalt rohkemategi) hinnangul ka Uma Pido:

See Uma Pido on selline, mis võiks olla ja peaks olema ja loodame, et ta jääb ka, aga et vähendada seda tendentsi, et mida rohkem võõraid tuleb siia, seda uhkem. Ta peaks just andma

meie enda laulukollektiividele järjest rohkem seda motivatsiooni vana võro keeles laulda, et see ongi mi uma asi ja me eristume selle poolest ja et meid oodatakse ja tahetaksegi mujale ka sellepärast, et me olemegi selle edasikandjad. (N, 1970)

Väga huvitunud ollakse nii teatri tegemisest kui ka teatritükkide vaatamisest. Võrukeelseid näidendeid võiks kohalike arvates rohkemgi olla. Teatrietendused kipuvad olema isegi nii populaarsed, et külastuse planeerimist viimasele hetkele jättes võib piletist ilma jääda.

Kultuuriürituste korraldajaid ja kohaliku kultuurielu ülevõtteid hinnatakse väga, sest on ju teada, et enamjaolt on tegemist õhinapõhise vabatahtliku tööga. Peamised korraldajad on ikkagi aasta-aastalt samad ja järelkasv kohalike noorte hulgast väike. Mõnevõrra on abi küll piirkonda elama kolinud kultuurikorraldamise oskustega noortest inimestest, kuid esiplaanil on siiski kartus eestvedajate jõu raugemise ja kultuurielu soiku jäämise pärast. Kultuuriürituste korraldajate töö tunnustamist ja toetamist peetakse väga oluliseks. Motiveerivana nimetatakse näiteks koolitustel osalemist ja puhkusepaketi võimaldamist.

Samuti on oluline, et seniste eestvedajate jõu raugemisel võtaks ürituse korraldamise üle sobivad inimesed. Nii näiteks polnud mõnedki informandid rahul Võru pärimustantsu festivali formaadis sisse viidud muutustega.

Vana Võrumaa piirkonnas toimuvad ka mitmesugused iga-aastased laadad, mis on kohalike jaoks kultuurielu osa ja traditsioonilised kokkusaamise kohad. Siiski leitakse, et võrokese omakultuuri need üritused iseenesest märgatavalt esile ei too. Sama täheldasid ka uurijad välitööde käigus Hauka laata ja ökofestivali “Rohelisem elu” külastades.

Kõigi kultuurisündmuste ühiseks kitsaskohaks tundub olevat kommunikatsioon ja turundamine. Välitööde jooksul võis pidevalt kuulda väiteid, kuidas toredast sündmusest kuuldi tagantjärele või saadi sellest teada sootuks alles intervjuu käigus.

4. KULTUURIELU EESTVEDAJAD

Vana Võrumaa omakultuuri eestvedajate võrgustik on lai ning mitmekesine. Eestvedajate all peame silmas nii valdade kultuuritöötajaid, Võru Instituudi töötajaid kui ka erinevate mittetulundusühingute liidreid. Kui Võru linnas on kultuuriline tegevus koondunud Võru Instituudi ümber, siis maakohtades hoiavad tegevusi ülal tugevamad külaseltsid ja erialased ühendused (laulukoorid, käsitööringid jms). Piirkonniti on aktiivsus erinev, sõltudes nii nooremate inimeste osalemisest kui ka eestvedaja olemasolust ja tema energiast:

On näha, et entusiastlike inimeste peal see kõik üldse üleval seisab. Nende panus, mida nad kultuuri panevad... tegelikult ei saa nad seda mingil kujul tagasi. (N, 1961)

Kuna omakultuuriga tegelevaid organisatsioone leidub vanal Võrumaal hulgaliselt, on potentsiaali tugevaks ja tihedaks koostööks. Mõnes kohas see toimibki, kuid mitmed informandid toovad välja tõhusa koostöö puudumise erinevate organisatsioonide vahel. Probleeme tekitavad eelkõige isiklikud suhted ja hoiakud, millest osa on põlvest põlve edasi kandunud.

Samuti soodustab konflikte teatav rivaalitsemine – näiteks kui üks organisatsioon saab oma tegevuseks programmide toetust, aga teine mitte. Kusjuures kadedust ning umbusku esineb nii ühe küla sees kui ka erinevate valdade vahel. Ühe informandi meelest ongi koduvallast lihtsam korraldada üritusi koostöös mõne teise vallaga:

Siinkandis [Valgamaal] on ka see mure, et kui teed midagi ära, siis tekib kohe kadedus ja kellelegi ei kõlba ja siis ollakse vihane ja nii edasi. Siis tekib küsimus, mille jaoks ma üldse tegin seda siis. Inimeste kadedus on ikka suur, kui sa saad kuskilt toetust, siis lüüakse nuga selga. See on kõige halvem asi, mis siin maal on. Lihtsam on teha isegi teises vallas, teed ära ja siis kaod sealt, siis sa ei jää kellelgi pinnuks silma. (M, 1992)

Sarnast suhtumist ning rivaalitsemist esines teistegi informantide ja valdade puhul – asjaajamine takerdub selle taha, et erinevad inimesed pole nõus omavahel koostööd tegema ning „konkurendi“ üritustel ei käida. Kultuurikorraldajad tunnevad sellise õhkkonna pärast muret:

Mulle tundub, et pigem on võrokeste probleem see, et igaüks teeb oma asja omas nurgas. Puudub nagu selline ühiselt võrokese asja eest väljas olek. Kui võtta näiteks setosid, siis nemad on väga ühe mütsi all, vähemalt mingi seltskond, ja nad ajavad ühiselt väga oma asja. Või Kihnu, mis iganes. Meil on nagu pigem see, et Võru Instituut teeb nagu oma asja, meie teeme oma asja, nemad teevad oma asja ja nemad teevad oma asja. Võib-olla see võiks nagu olla, et me teeme kõik ühtset võru asja. Ja kui selle saaks nagu rohkem ühe mütsi alla, siis ilmselt see [võrokese] prestiiž ka palju enam tõuseks, me oleksime veelgi rohkem pildis, kui kõik ühte liita. (N, 1971)

4.1. KULTUURIVALDKONNA MITTETULUNDUSÜHINGUD

Paljude vanal Võrumaal silma paistvate mittetulundusühingute eesotsas on alles hiljuti piirkonda elama asunud inimesed. Ehkki neid ei peeta päris oma võrokesteks, on hoiak nende suhtes pigem positiivne. On loomulik, et just uued tulijad on arvukate omakultuuriliste ettevõtmiste eesotsas, kuna sisserännanuna on neil kergem märgata võrokese omakultuuri eripära:

Ma ise olen kogu aeg selle sees elanud. Mind nagu väga ei huvitagi see. Tahaks nagu pigem midagi muud. Võib-olla oleks see huvitav kellelegi teisele, kes ei ole seda näinud. Aga ma olen

juba lapsest saadik kõike seda läbi elanud ja näinud. Nii väga see võru värk minule isiklikult küll ei ole huvitav. (M, 1957)

Sissetulijad võetakse hästi vastu. See toob värsket verd ja kui võroke on tagasihoidlik, siis need teised inimesed oskavad seda väärtust näidata, et kinnitavad, et see võru asi on õige asi. Et ära sa jumala pärast oma saunale korstent pane, et siis see on juba Soome saun. (N, 1973)

Uute tulijate sobitumine kogukonda võib aga ka aega võtta, sest nende käitumine ja ettevõtmised tunduvad esialgu kummalised. Sisserändajad (nt Sänna kultuurimõisa ja Stedingu kohviku eestvedajad, Karula aktiivne kogukond) toovad kaasa ka oma väärtused, harjumused ja eelistused:

Kui uued tulijad teevad sellist väga erilist asja, siis väikene distants tekib. Ma tunnetasin just nende Sänna omadega, et kui nemad tulid alguses, hästi sellised maailmahinged ja vabameelsed ja korraldasid à la tantralaagreid, siis kohalikud mõtlesid, et no mida nad teevad, see ei ole okei, pole kunagi tehtud sellist asja. Aga noh, nad teevad ja ega nad ju kedagi ei sega... ja oma kooli veavad seal ja... no super. Kui vaatad, mis seal kümne aastaga juhtunud on, kuidas see areng on toimunud, siis mida sa seal ette heidad, ei ole midagi ette heita. (M, 1977)

Mõnikord võib uute tulijate suhtes kohata teatavat ironiat või üleolekutunnet, mis jääb siiski pigem heatahtliku tögamise tasandile. Valdavaks on heameel selle üle kui piirkonda kolivad noored inimesed ning siinset kultuurimaastikku oma üritustega rikastavad. Aktiivsete MTÜ-de rohkusega paistavad silma näiteks Haanja, Karula ja Rõuge ümbrus ning Võru linn, sellal kui Antsla ja Kanepi kandis omakultuuri valdkonna eestvedajaid napib.

MTÜ-de probleemiks on ebakindlus tuleviku ees ja kohati ka erioskuste puudumine. Välitööde ajal kirjeldati juhtumeid, kus MTÜ-s võib olla küll äärmiselt tugev loomevaldkonna spetsialist, kuid puudub inimene, kes suudaks projekte kirjutada ja organisatsiooni bürokraatliku poolega tegeleda. Mitmel pool saavad väiksemad MTÜ-d siiski vallavalitsuselt nii rahalist kui ka moraalselt tuge.

Väiksemad alustavad MTÜ-d võivad leida end omamoodi nõiarangist – ühelt poolt pole neil endil piisavalt raha, mis takistab ettevõtmisi, ning teisalt kuna nad pole end tõestanud, on neil raske saada ka kultuuriprogrammide toetusi. Seetõttu vaadatakse paljude ürituste korraldamisideede osas suuremate ja vanemate MTÜ-de poole, mis võib jällegi viimastele koormav tunduda. Näiteks tuuakse välja, et Võro Seltsilt eeldatakse kohati liiga palju.

4.2. VÕRU INSTITUUT

Võru Instituut on oma põhimäärusega teadus- ja arendusasutus kultuuriministeeriumi halduses. 1995. aastal asutatud instituudi tegevuspiirkonnaks on eelkõige vana Võrumaa ja sellega seotud alad. Paljud vana Võrumaa kultuurielu eestvedajad on projektide kaudu või tööalaselt Võru Instituudiga seotud. Praeguseks kuulub instituudi alla ka neli maakonna muuseumi⁶, mille ülevalpidamine võtab suurima osa organisatsiooni eelarvest. Koondumist instituudi alla näevad muuseumitöötajad positiivsena. Nad toovad ühinemise tulemina välja just paranenud koostöö nii muuseumide endi vahel kui ka instituudiga. Probleemiks on (inim)ressursi nappus, kuid see on iseloomulik ka enamikule teistele Eesti (maapiirkonna) muuseumidele.

⁶ Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum, Mõniste Talurahvamuseum, Põlva Talurahvamuseum, Vana-Võrumaa Kultuurikoda.

Võru Instituudi tööd peetakse võrokese omakultuuri edenemise ning ühtsuse tagamiseks väga oluliseks. Leitakse, et just instituudi töötajad aitavad “õigel kultuuril” püsida. Instituudil on kohalikus kogukonnas autoriteetne positsioon ning nende poole pöörduakse kultuuriga seotud küsimustes. See võib aga mõnikord kahandada rahvamajade töötajate ja teiste kultuurikorraldajate motivatsiooni oma tegevust võrokese omakultuuriga siduda, sest tekib tunne nagu poleks nad selles töös piisavalt pädevad või nende ettevõtmised ei sobitu olemasolevasse paradigmasse:

Tegelikult need rahvakultuuriteemad... ongi näha, et see ei ole enam rahvakultuur, sest seda aetakse mingi teatud sellise kildkonna poolt, kes siis ise kujutavad ette, et nemad ongi kõige suuremad ugrimugrilased või selle kultuuri esindajad... [...] Nad on nagu mingi hetk eestkõnelejateks ja otsustajateks sellistes küsimustes saanud ja ühel hetkel ongi nad nii suured eksperdid... No tõsi, tihtipeale on seal ka taust taga, aga selle kõige sees nagu see tavainimene, kes tegeleb siin väikses maakohas rahvakultuuri tegelemisega, see jääb kuidagi selliseks prügikalaks juba ära... (N, 1970)

Nende kultuurielu eestvedajate jaoks, kes pole Võru Instituudiga seotud, on probleemiks ka organisatsiooni kohati elitaarne ja suletud kuvand. Seda probleemi suurendab asjaolu, et instituudi väga paljud projektid saavad rahastust VVKP-st, mille programmi nõukogust osa moodustavad instituudi töötajad. See tekitab kohati umbusku ning süvendab suletud ringi muljet. Samas on projektide eestvedajate ja nõukogu liikmete kohatine kattumine paratamatu. Võrokese omakultuuri eksperte on piiratud arv ning kui seada eesmärgiks range nõukogu ja projektide täitjate eristamine, siis tekib oht, et teatud tegevused jäävad soiku või ei ole nõukogu kohalike ekspertide puudumise tõttu enam pädev projektitaotlusi hindama.

Kriitikanootidele vaatamata Võru Instituudi tegevust pigem kiidetakse, enim just keelepesade projekti. Kõige rohkem paistabki Võru Instituut silma võru keele edendamise alase tööga. Paradoksaalsel kombel on liigne keelekesksus teine suurem kriitikakoht instituudi aadressil. Ka instituudi töötajad ise toovad välja, et keele kõrval tuleks rohkem tegeleda ja rahastust leida näiteks käsitöö jm materiaalse kultuuri ning kunsti edendamiseks. Samuti vajatakse lisaraha teadustöö jaoks. Teiste suundade edendamiseks oleks hea kui iga-aastased keeleprojektid (nt keelepesad) poleks mitte projektipõhised, vaid baasrahastusega.

Võru Instituudiga seotud inimeste endi poolt tuuakse suuremate probleemkohtadena esile ülekoormatust ning alarahastatust. Riiklikust eelarvest ei piisa, et viia läbi kõiki tegevusi, mida instituudilt eeldatakse. Seetõttu ollakse väga sõltuvad erinevatest taotlusvoorudest ja programmidest, mis omakorda põhjustab palju lisatööd ja ebakindlust planeerimisel. Töötajad võtavad enda kanda eelkõige projekte, mis kuuluvad nende valdkonda. On tavaline, et mõni töötaja tegeleb korruga liiga paljude projektidega. Lahendus oleks, kui mõnda projekti hakkaks vedama selle sektoriga seotud MTÜ. Praegu aga pole kõigil omakultuuri valdkondadel jätkusuutlikku katusorganisatsiooni, sest MTÜ-de ülevalpidamine on kallis ning instituut ei suuda oma vahenditest selleks raha leida.

Vahel tekitab Võru Instituudi ja MTÜ-de koostöö ka pingeid. Omavahelises suhtluses ei ole alati suudetud selgeks teha, kes peaks milliseid ülesandeid ja rolle täitma või mis kulusid katma.

4.3. KOHALIK OMAVALITSUS

Kohalikud omavalitsused sekkuvad kultuurielu korraldusse eelkõige rahvamajade tegevuse ning valla kultuuritöötajate kaudu. Samuti aitavad vallavalitsused paljusid MTÜ-sid kultuuriprojektide kaasrahastamise osas ning vahel saavad MTÜ-d valdadel ka tegevustoetusi või projektitoetusi.

Hetkel on haldusreformi tõttu KOV-ide olukord ja töö keerulised, kuid seni on *võrokese* omakultuuri valdkonnas tegutsevate organisatsioonide koostöö vallavalitsustega üldiselt toimunud. Kultuuri edendamiseks pole valdade eelarves küll palju vahendeid, kuid enamasti ei pea valla-juhtidele pikalt selgitama, miks on vaja korraldada juba harjumuspäraseid üritusi nagu näiteks Uma Pido. Samas kurdetakse, et tihti toetavad nii vallavalitsused kui ka kohalikud ettevõtjad parema meelega spordisündmusi ning kultuuri suurüritusi, mitte väiksemaid omakultuurialaseid ettevõtmisi. Ilmselt on see seotud sihtgrupi suurusega – suuremad üritused on nähtavamad ja nende toetamisvajadust on kergem põhjendada nii volikogule kui ka kogukonna kaasliikmetele.

Kultuuri mõiste mitmetiõlgendatavus teeb muret nii mõnelegi rahvamaja juhile eelkõige seetõttu, et kultuuri mõõdetakse (kultuuri)ministeeriumis ja kohapeal erinevalt. Näiteks toob üks rahvamaja juhataja välja, et poliitikamaastikul mõõdetakse kultuuri väga tihti selle kaudu, kas rahvamajas on käinud esinemas Eesti populaarsed staarid. Kui silmapaistvaid esinejaid pole käinud, siis on poliitikute sõnul kultuuri halvasti juhitud. Omakultuuri peetakse seejuures teisejärguliseks. Kusjuures ka see, mida omakultuuri all silmas peetakse, võib olla väga erinev. Näiteks võivad rahvamaja juhataja jaoks olla olulisimad just laulukoorid ja tantsuringid, mis koondavad enim inimesi, kuid mis ei pruugi kõigi jaoks tähendada erilise väärtusega omakultuuri.

Sarnaselt muuseumide ning Võru Instituudiga on KOV-ide haldusalas töötavate rahvamajade ja raamatukogude suurimaks probleemiks töötajate ülekoormatus ning väheselt tasustatud töö. Rahvamajadelt oodatakse väga mitmekesist tegevust. Samuti on keeruline inimeste kaasamine, eriti tööealise elanikkonna osas:

Koormatus on nii suur, ajaühik, mille jooksul [rahvamaja juhataja] peab... Sa pead tegema kohviõhtuid, kus käib mingi süldibänd ja rahvas siis tantsib selle järgi – sa pead seda korraldama aastas mingi teatud hulk arv kordi. Samas sa pead mingeid loomingulisi asju välja mõtlema ja tegema ja samas ka hoidma elus kollektiive. Ja no paraku see on tänapäeval päris keeruline, et hoida sellise elutempo juures alles mingeid muid kollektiive peale memmede kollektiivi. Memmedega ei ole kuskil probleemi – kuni neil on eluvaim sees, seni nad ikka koperdavad kohale, tantsivad, laulavad, teevad ringmängu, mis vaja. Aga just selle järgmise, töötava põlvkonna majja saamiseks [tuleb palju vaeva näha]... (N, 1970)

Rahvamajade töötajad tunnevad end kohati kõrvalejäetuna. Rahvamajade haldamise osas pole ühtset süsteemi, eesmärki ega nende tööd reguleerivat seadust. Kurdetakse, et MTÜ-d näevad mõnikord rahvamaju konkurentidena (ja ka vastupidi) ning ka vallavalitsused ei suuda oma rahvamaju piisavalt toetada.

Kultuurimajad ei kuulu justkui mitte kellelegi ega mitte kuhugi. [...] Miks ei kuulu rahvamajad kultuuriministeeriumi alla? [...] Need inimesed, kes kultuurimajades töötavad, pole nagu kellegi asi. (N, 1982)

Samas kohtub ka positiivsemat suhtumist. Näiteks toetavad paljud KOV-id kohalikke seltse ja kultuuriaktiviste. Valla kultuuritöötajad kirjutavad neile projekte, aitavad leida ressursse ning vallad toetavad seltside tegevust võimaluse piires ka rahaliselt.

Kohalike omavalitsuste tasandil on tõsiseks probleemiks valdade eraldatus nii infrastruktuuri kui ka kommunikatsiooni seisukohalt. Kohalikud elanikud kurdavad kehva ühistranspordivõrgustiku üle vanal Võrumaal – see ei soodusta erinevate valdade kultuuriürituste küllastamist ning vähendab kaudselt võimalust koostööks. Ka erinevate valdade KOV töötajate omavaheline suhtlemine on pigem nõrk. Suurürituste korraldajad mainivad, et kohati jääb oluline info ühte valda „kinni“, mistõttu peavad nad käima erinevaid omavalitsusi sama jutuga tülitamas. Võib juhtuda ka nii, et rahastusprogramme puudutav teave ei jõuagi valla kultuuritöötajalt edasi teiste eestvedajateni.

5. KULTUURIMINISTEERIUMI VANA VÕRUMAA KULTUURIPROGRAMM

Vana Võrumaa kultuuriprogramm (VVKP) on rahastusmeetmena kultuurielu eestvedajate seas pigem tuntud. Vaid vähesed nendest, kellega räägiti, ei omanud mingit kokkupuudet programmiga. Rahastuse taotlejaid on piirkonnas suhteliselt palju ja VVKP-l omakultuuri toetajana on kindel koht:

Ma arvan, et Rahvakultuuri Keskuse Vana Võrumaa programmis on neid asju sees, millele ma mujalt ei saakski rahastust. [...] Sellel programmil on oma nišš täitsa olemas. ... Aga selle teadmise edasi andmine, mis Kulka [Eesti Kultuurkapitali] mõistes ei lähegi alati kultuuri alla, siis Vana Võrumaa programmis ta ongi pärimuse ja teadmise edasi andmine, see on päris oluline. (N, 1981)

VVKP abil ellu viidud üritused on aidanud kaasa võrokese kultuuri ja keele prestiiži tõstmisele. Märgatavalt on kahanenud valehäbi ning kasvanud kohaliku identiteedi ja eripära väärtustamine:

Selle programmi aja jooksul on see muutunud, et sa julged öelda, et sa oled võrokene, julged mõned laused öelda, võib-olla ütled seda ka uhkusega. (N, 1971)

Eriliselt väärtustavad VVKP-d haridustöötajad, eelkõige lasteaiaõpetajad ja keelepesade programmiga seotud inimesed:

Suur tänu, et te [kultuuriministeerium] väärtustate [võrokese omakultuuri ja keele edendamist], võib-olla see ei paista suures plaanis välja, aga see on ülioluline. See ei ole ainult meie projektijuhi arvamus, aga seda jagab ka kogu lasteaiaarahas. Ärge ainult katki jätke! (N, 1972)

VVKP-d haldavast Rahvakultuuri Keskusest rääkides tulevad mitmel korral jutuks ka maakondlikud rahvakultuurispetsialistid, kelle tööd hinnatakse kõrgelt:

Mis Rahvakultuuri Keskusesse puutub, siis see on üks väga hea asi, et ta olemas on ja kõik need koolitused, mis seal korraldatakse ja see, et on need rahvakultuurispetsialistid, kes selle keskuse kaudu maakondades on... Mina tunnen küll, et meil on sellest spetsialistist siin Põlvamaal ikkagi palju tuge ja abi olnud, eriti viimastel aastatel. (N, 1970)

VVKP puhul meeldib kultuurielu eestvedajatele ka taotlus- ning aruandlusprotsessi lihtsus ja loogilisus, seda just võrdluses Keskkonnainvesteeringute Keskuselt või Kodanikuühiskonna Sihtkapitalilt toetuste taotlemise protsessiga. Kiidetakse ka võimalust Rahvakultuuri Keskuse töötajatega küsimuste korral kontakteeruda ning probleemkohtade ühist lahendamisevõimalust.

Kuigi leidub neidki, kelle jaoks tundub VVKP projektitoetuse taotlusvormis küsitav projekti lühikirjelduse taust liiga lai ning eesmärkide põhjendamine ebavajalik ja kohati kummaline. Heidetakse ette projektimajandusele omase ilukõnelisuse nõuet ja soovitakse rohkem konkreetsust:

Kõige suurem probleem minu jaoks on "mulli-jutu" ajamine. Kui mul on vaja, siis ma ütlen, et "mul on vaja". Ma eeldan, et mind usaldatakse. Ja ma ei taha siinjuures mullitada. (N, 1950)

VVKP-st toetuse küsijatele meeldib ka taotluse esitamise ja vastuste saamise tähtaegade nihkumine varasemast ettepoole. Nii on võimalik oma ettevõtmisi (eriti suviseid üritusi) paremini planeerida ja tihti tekivadki esimesed kulud juba aasta algul.

Kultuurielu eestvedajatega VVKP teemal vesteldes kerkisid esile kaheksa valdkonda: kommunikatsioon, taotluse esitamine, taotluse kirjutamine, toetuste suurus, toetuste eraldamine, aruandlus, tegevustoetused ning senistele lisaks toetust vajavad valdkonnad. Allpool olevasse tabeli esimesse veergu ongi koondatud kõik kaheksa teemavaldkonda, mis teises veerus on seostatud VVKP tingimuste ja võimalustega. Seal olevad soovitusel ühe või teise valdkonna kohta on toodud esinemis-sageduse järjekorras ja tulenevad välitööde käigus küsitletud inimeste ettepanekutest. Tabeli kolmandas veerus on esitatud VVKP arenguvõimalusi täpsustavad kommentaarid ühes illustreerivate tsitaatidega informantidelt.

On oluline märkida, et tabelis olevad intervjuudes tõstatunud arenguvõimalused on esitatud ühtse vaatenäva vana Võrumaa kultuuripiirkonnale tervikuna, mitte pole keskendunud sellele, kes konkreetselt saaks või peaks ühe või teise valdkonna soovitustega arvestama. Eks kitsaskohtadegi lahendamise võti peitu kõigi osapoolte (kogukond, kultuurielu eestvedajad, kultuuriministerium) ühises tegutsemises.

Tabel1: VVKP valdkondlikud arenguvõimalused

Valdkond	Arenguvõimalused	Kommentaari
1. Kommunikatsioon	Taotlemise tähtaegade kommunikatsiooni parendamine	Kuna taotlemise tähtajad nihkuvad, on vaja alati uuesti üle teavitada ja juhtida tähelepanu muutunud kuupäevadele.
	Infokanalite mitmekesistamine	Koduleht pole paljude jaoks esmane infoallikas, selleni jõuavad need, kes juba programmist teavad. Kõikideni info ei jõua ning abi oleks erinevate kanalite kasutamisest info levitamisel. Lisaks kodulehele on vaja rohkem silma paista sotsiaalmeedias, raadios ja võimalusel televisioonis. <i>Aga mõelda tuleks, kuidas see oleks nähtavam nii-öelda, et mina kui tavaline kultuuritöötaja saaks ka varba ukse vahele. [...] Samuti ei teata, et selle [Uma Lehe] taga on Vana Võrumaa kultuuriprogramm. See nähtavus peaks olema parem. (N, 1982)</i>
	Programmi võimaluste kommunikatsioon laiemale sihtrühmale	Programmi tutvustatakse kultuuri- ja haridusvaldkonna töötajatele. Tegelikult võiks sihtrühm olla palju laiem ning programmi võimalusi võiks avada ka noorsootöötajatele, ettevõtjatele, põllumajandusega seotud inimestele jne. Samuti pole organisatsioonidel endil alati motivatsiooni programmi võimalustest teisi teavitada, sest see suurendaks konkurentsi jagatavatele vahenditele. <i>Kui keele ja kultuuri säilitamine on eesmärgiks, on ju tegelikult kõik tõlgendamise küsimus. Aga võib-olla ei</i>

Valdkond	Arenguvõimalused	Kommentaar
		<p><i>tahetagi, et kõik sinna kirjutaks, muidu on ju taotlejaid veel rohkem.</i> (N, 1982)</p> <p>Rohkem on vaja tähelepanu pöörata vana Võrumaa ääre-alade inimestele, kes võivad pidada programmi üksnes Võru maakonna organisatsioonidele suunatuks.</p>
	Edukate projektide läbiviijate avalik tunnustamine	<p>Eestvedajaid peaks senisest rohkem tänama, tunnustama. Veelgi motiveerivamad oleksid tänupaketid (tasuta koolitused, kingitused).</p> <p><i>Tegijana sa ei saa ju sealt midagi, väikse läbipõlemise saad jälle.</i> (N, 1971)</p>
2. Taotluse esitamine	Internetipõhise taotlussüsteemi loomine	<p>Programmist taotlemine võiks olla võimalik ka internetipõhiselt. Inimesed toovad positiivse eeskujuna programme (nt Eesti Kultuurkapital), kus kogu taotlusprotsess on võimalik läbi teha internetikeskkonnas.</p>
	Taotlustähtaegade parem sobitamine kultuurikorraldajate aasta töögraafikusse	<p>Detsember on kultuurivaldkonnas väga kiire aeg ning taotluse esitamise tähtajad võiks olla hiljemalt novembri keskpaigas. Isegi kui tähtaeg on 1. detsembril, jääb see näiteks lasteaedades ja koolides töötajate jaoks hiljaks, sest juba kahel viimasel novembrinädalal valmistatakse jõuluperioodiks. Juhtub ikka nii, et esitamine lükatakse viimasele hetkele ja nii tuleb taotlus esitada aasta kiireimal ajal. Paremini sobiks taotluse kirjutamise ajaks näiteks 15. oktoober – 15. november.</p>
3. Taotluse kirjutamine	Vähem detailsust nõudva taotlusvormi loomine	<p>Paljudel juhtudel pole aasta varem veel näiteks töötubade või huviringide juhendajad selgunud ning raske on taotlemise etapis anda ürituse täpset päevakava.</p> <p>Väikeste valdade puhul pole mõistlikud ka võrdlevad hinnapakumised. Tööde teostamisel tahetakse eelistada kohalikku tegijat, kellega on ka varem olnud hea koostöö.</p> <p><i>Hetkel nõutakse liiga täpselt projektide lahti kirjutamist. Hinnapakumised, mida nõutakse liiga palju. Ja arvestades valla väiksust on raske teatud nõuetele vastata, näiteks kolmele hinnapakumisele.</i> (N, 1950)</p>
	Taotlusvormi eelarvetabelisse valemite sisestamine	<p>Taotlusvormi eelarvetabelis võiks olla eelsisestatud valemid, mis ise arvanded kokku liidavad.</p> <p><i>See on ikkagi absurdne, et ma pean sinna tabelisse sisestama numbreid ja siis kuhugi arvutisse Excelisse ise kopeerima neid numbreid, et vaadata kas ikka</i></p>

Valdkond	Arenguvõimalused	Kommentaar
		<i>õigesti kokku lööb. Et miks ei võiks see Exceli valem seal tabelis olla?</i> (N, 1975)
	Noorte kaasamine projektikirjutamise faasist alates	Noori võiks innustada ise taotlusvoorst taotlema, sest see sihtrühm on altim lööma kaasa tegevustes, mille nad on ise välja pakkunud ning mille korralduse juures algusest peale osalenud.
4. Toetuste suurus	Programmi eelarve suurendamine	<p>Programmi eelarve suurendamine motiveeriks uusi sihtrühmi rahastust taotlema. Arvestades piirkonnas elavate inimese arvu peetakse programmi eelarvet ebaproportsionaalselt väikeseks võrreldes teiste kultuuriprogrammidega. Mitmetel organisatsioonidel pole seetõttu motivatsiooni taotlust esitada.</p> <p><i>Ja väga paljud ongi käega löönud, vaatavad eelarvele otsa ja ongi öelnud, et no me ju näeme, mis teil siin on ja löövadki käega, ei hakka üldse taotlust kirjutama.</i> (M, 1971)</p> <p>Tuuakse välja, et programmist saavad ja peavadki rahastust saama juba end tõestanud Võru Instituudi projektid, kuid see ei mõju innustavalt teistele.</p>
	Projektide toetussummade tõstmine	Paljude projektide osalise toetamise asemel võiks toetada vähem projekte, aga täies mahus. See hoiaks ka kokku kultuurikorraldajate aega, sest nad ei peaks taotlema mitmest kohast ega kirjutama hiljem mitmeid aruandeid. Samuti näitaks see austust projektikirjutajate vastu.
5. Toetuste eraldamine	Täpsustatud tagasiside andmine ja toetamise prioriteetide selgitamine	<p>Eitava vastuse saamise korral on oluline anda põhjendavat tagasisidet. Kõige olulisem on see esmakordsetele ja vähem kogenud taotlejatele.</p> <p><i>Kummaline oligi see, et keeldumise põhjuseks oli see, et projektil ei olnudki midagi väga, lihtsalt ei saanud toetust. Mulle jäi sellest pigem okas hinge!</i> (N, 1973)</p>
	Toetuste jagamine eri maakondade ja valdade vahel	<p>Äärealadel tuuakse esile, et toetuse saajad on pigem Võru maakonnast või linnast. Kõige keerulisemas olukorras on vallad, kellest vaid väike osa kuulub vana Võrumaa alla.</p> <p><i>Kui ma seda programmi vaatasin, siis Põlvamaa on ikkagi väga vähe saanud toetust, see on ikkagi Võrumaa-keskne. Siin mõni MTÜ teeb ka väga tänuväärset tööd, aga ei ole saanud. Kui see piirkond on nii suur, siis võiks arvestada, et igasse piirkonda võiks jätkuda.</i> (N, 1960)</p>

Valdkond	Arenguvõimalused	Kommentaar
	Põlvkonnaüleste projektide eelistamine	<p>Võrokese kultuuri jätkusuutlikkuse tagamisel on oluline põlvkondadevahelise suhtluse toetamine. Eri põlvkondi (lapsi, vanemaid ja vanavanemaid) ühendavad projektid võiksid saada senisest suuremat tähelepanu.</p> <p><i>Vähe on tehtud perekondadele üritusi. Keel, kultuur ja kombestik on palju seotud perekonnaga. (N, 1963)</i></p>
	Uute taotlejate eelistamine	<p>Uute taotlejate osakaalu aitaks suurendada see, kui võrdsete projektide korral eelistada just neid. Esimesel katsel toetuse saamine võib motiveerida ka hiljem projekte kirjutama. Toetusest ilmajäämine võib seda indu kahandada.</p> <p><i>Sest kui inimene on juba kaks korda jäänud ilma, siis kolmas kord ta taotlust ei tee. (M, 1971)</i></p>
	Väiksemate organisatsioonide eelistamine	<p>Toetuste jagamisel võiks pöörata suuremat tähelepanu väiksematele organisatsioonidele. Programmiga lähemalt tutvudes on leitud, et suures ulatuses toetatakse Võru Instituudi tööd. Sellest järeldatakse, et väiksematel polegi mõtet konkureerida.</p> <p><i>Jäi natukene kinnise ringi mulje kui ma seda programmi vaatasin. (M, 1977)</i></p>
6. Aruandlus	Sisulise analüüsi soodustamine	<p>Programmi aruandlus ei soosi kultuuri eestvedajate tegevuse põhjalikku analüüsimist, sest probleemide välja toomisega kardetakse kahandada oma võimalust edaspidi toetust saada.</p> <p><i>Keegi ei taha sisulist analüüsi. Arvupõhisusest hakkab asi kiiva kiskuma. [...] Vahel ilustatakse taotledes [ja hiljem aruandluses]. Peaks tunnistama, mis on tõelised probleemid. (N, 1963)</i></p> <p>Aruandluses võiks rohkem keskenduda ettevõtmisele endale ja vähem ürituse edukale kommunikatsioonile.</p> <p><i>Väga palju sõltub sellest [...] kui palju sa suudad meedias teha kära mingisuguse asja ümber ja kui suur see asi on. Meie teeme ka ja kogu aeg ja need on meie jaoks ka olulised ja suured asjad. [...] Aga siis tuleb välja, et kui sa ise ei võta sulge ja järgmisesse ajalehte sellest pikka artiklit ei kirjuta, siis sisuliselt on see olematu. (N, 1970)</i></p>
	Aruandluse mahu vähendamine	<p>Aruandlus on liiga mahukas. Kaaluda tasub aruandluse mahu vähendamist, eriti väikeste summade eraldamise puhul.</p>

Valdkond	Arenguvõimalused	Kommentaar
		<p><i>See Rahvakultuuri Keskuse aruande vorm, mida ma praegu täidan, seal on neli lehte, me saime 200 eurot toetust. Täitsa hulluks ajab. (N, 1982)</i></p> <p><i>Vahel on tunne, et sinusse suhtutakse nagu pätti või kaabakasse. Usaldust ei ole tihti projektide kirjutamise ja aruandluse puhul. Pead kogu aeg tõestama, et sa ei topi seda raha endale kuhugi taskusse. (M, 1977)</i></p>
7. Tegevustoetused	Järjepidevuse tagamine	<p>Ennast tõestanud algatused peaksid saama järjepideva rahastuse väljaspool VVKP-d.</p> <p><i>Seda ärevust [on], kas me saame jätkata või ei saa [keelesade programmiga]. Lapsed on olemas, õpetajad on olemas - kas me saame nüüd selle raha või ei saa, et jätkata või mitte. [...] See hirm on kogu aeg, kas saab raha või ei saa. (N, 1982)</i></p>
	Tegevustoetuse andmine	<p>Rahvakultuuri Keskuse kodulehel leidub taotlemise alalehel ka tegevustoetuse osa, kuid kodulehel oleva info põhjal pole võimalik aru saada, kellele see on mõeldud.</p> <p><i>Oleme taotlenud sealt ka tegevustoetust, kuid saime vastuseks, et selleks ei saa taotlust esitada, kuigi selline info on lehel. (N, 1971)</i></p>
8. Valdkonnad, mida veel toetada	(Lasteaia) õpetajate võru keele tundide andmine	<p>Probleeme on hetkel võrukeelse õpetamise tasustamisega. Võru keele tundide andmine on lasteaedades projektipõhine ja koolides tasustatud vaid väheses matus. Võru keele õpetamine püsib ennekõike missioonitundel, aga tulevikus võib seetõttu olla raske leida uusi võru keele õpetajaid või ka motiveerida seniseid. Samuti peaks järjepidevalt edasi tegelema võru keele õpetamise meetoodika parandamise ning õppematerjalide loomisega, mis on praegu õpetajate jaoks vabatahtlik tegevus.</p>
	Õppematerjalide koostamine	
	Kihelkonnapõhiste õppereiside korraldamine õpetajatele	
	Tänapäevastele tehnoloogilistele vahenditele mõeldud omakultuurilase sisu loomine	
		<p>Noortes huvi äratamiseks oleks vaja kaasata omakultuuri õpetamise tehnoloogilisi vahendeid ning kasutada rohkem ära ka internetivõimalusi.</p> <p><i>Äppi oleks noortele vaja. Kus nad ikka on kui telefonis. (N, 1971)</i></p> <p><i>Meil oleks vaja tänapäeva noortele multimeediavahendeid, mille abil kultuuri huvitavamaks muuta. Rääkida nende omas keeles. [...] IT-list arendust oleks</i></p>

Valdkond	Arenguvõimalused	Kommentaar
		<i>väga vaja ja sinna on vaja raha. Kasvõi organisatsioonide kodulehed on viletsad. (N, 1973)</i>
	Vana Võrumaaga seotud kunstielu arendamine	Kunstivaldkond on programmis vähe tähelepanu saanud, seega tuleks kaaluda selle valdkonna varasemast suuremat toetamist. <i>Kunstnikud tahavad näidata, et nad on Võrumaaga seotud, meie tahame teha nendega raamatut, et see oleks ka nagu visiitkaart maine tõstmiseks ja et see raamat oleks kolmes keeles [eesti, võru ja inglise] ja vot Vana Võrumaa kultuuriprogrammil ei ole kunagi raha jätkunud selleks. (M, 1971)</i>
	Taluaianduse arendamine	Omakultuuri seisukohalt peetakse kasulikumaks erinevate valdkondade toetamist. Sel moel haaratakse rohkemaid erinevate võrokese omakultuuri aspektidega tegelevaid sihtrühmi kui loodetavasti suurendatakse nende omavahelist läbikäimist. <i>Ma arvan, et oluline on ikka selline laiapõhisus. [...] Oluline on ju, et kõik osad sellest Võrumaa kultuurist jääksid püsima. Mitte ainult see keel või mitte ainult tants, et tants on see prioriteet ja teised võivad välja surra. Kõik need asjad peaksid koos käima. Et need, kes käivad suitsusaunas, need räägivad ka võru keelt, ja need, kes laulavad, laulavad ka võru keeles. (N, 1971)</i>
	Rahvusliku käsitöö soodustamine	
	Toidukultuuri arendamine	
	Taluarhitektuuri-alaste tegevuste toetamine	
	Rahvakommete edasiandmise toetamine	
	Rahvarõivaste valmistamise ja soetamise toetamine	

KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Kultuuriministeeriumi Vana Võrumaa kultuuriprogramm on oluline omakultuurivaldkonna rahastusvõimalus piirkonna rohketele kultuurielu eestvedajatele. Programmi mõju on siiski suurim piirkonna keskses (Võru linn ja maakond laiemalt), mille taga võib näha kaheksuguseid põhjuseid. Esimene põhjus peitub tõsiasjas, et Võru maakonnas elabki pool kultuuriruumi elanikest. Teisalt hakkab rolli mängima kultuuriprogrammi nimi, mis kattub (osaliselt) Võru maakonna kui haldusüksuse nimega ning nii ei pruugi kultuuriruumi Põlva-, Valga- või Tartumaa osas elavad inimesed tunnetada, et vana Võrumaa programm on ka neile suunatud.

Oluline oleks edaspidi pöörata rohkem tähelepanu sellele, et info programmi võimalustest leviks ka vana Võrumaa äärealadele – nii esitatakse taotlusi erinevatest piirkondadest ning programmi mõju võiks olla veelgi ulatuslikum. Samuti soodustaks see sidusust ajaloolise Võrumaa erinevate piirkondade vahel: paraneks kokkukuuluvustunne ning enese vana Võrumaa kultuuriruumi osana tunnetamine. Praegu suhestatakse vana Võrumaa äärealadel küll võru keelega, kuid *võrokestena* piirkonnas elavad inimesed end alati ei määratle. Iseküsimus muidugi on kas ja kuidas üldisem *võrokese* identiteet peaks asuma senise paikkondliku/kihelkondliku identiteedi kõrvale/aselele. Viimatimainitud võis samuti välitööde käigus kohata.

Tähtsaim vana Võrumaa omakultuuri avaldumisviis on võru keel. Tegemist on kõige esimese ja tugevama identiteedimarkeriga. Sellegipoolest võru keele kõnelejate arv kahaneb, sest laste ja noorte võru keele oskus on endiselt pigem nõrk. Leidub üksikuid perekondi, kus koduseks keeleks on võru keel, kuid levinum on siiski laste poole pöördumine eesti kirjakeeles. Lapsed on ennekõike võru keele passiivsed kandjad. Kuuldes kohalikku keelt vanavanemate omavahelises jutuajamises või tänaval saavad nad sellest aru, kuid omavahel keelt ei kasutata. Küll aga on nii noorte kui ka täiskasvanute seas väga levinud üksikute murdesõnade kasutamine naljatlemisel.

Veidi soodsamas seisus on võru keel nendes peredes, kus lapsed käivad keelepesade programmis osalevas lasteaias või koolis, kuhu on sisse viidud võru keele õpe. Haridusasutustes toimuva keeleõppe juures on aga probleemiks võru keelt rääkivate pädevate õpetajate vähesus ning alatasustatus. Õpetajatele keeleõppe toetamise kõrval tuleks soodustada täiskasvanute keeleõpet laiemalt. See võimaldaks võru keelel ka koduses argikeskkonnas paremini esile tulla. Ei piisa vaid lasteaedades ja koolides võru keele tutvustamisest ja õpetamisest, vaid oluline on ka keskkonna ja inimeste olemasolu kus ja kellega keelt rääkida. Kuna praegusel töörealisel põlvkonnal on suures osas aktiivne side võru keelega katkenud, siis tuleks proovida sihipärast teavitustööd vanemaealiste hulgas. On oluline muuta vanavanemate tavapärasest suhtlemismustrit pöörduda laste ja noorte poole kirjakeeles, kuigi omaealistega suheldes võidakse eelistada võru keeles rääkimist.

Keeleõpet võiks rohkem siduda muu omakultuurilise tegevusega nagu rahvamuusika, käsitöö, suitsusaun, kombed, toit. Ühtlasi võiks näidata kohalike tavade muutumist ja tuua esile nende tänapäevaseid ilminguid. Juba praegugi on erinevates vana Võrumaa piirkondades olemas tugevad ja motiveeritud rahvamuusikategijad, kelle ümber on koondunud (pilli)huvilised. Tundub, et see on valdkond, mille kaudu võiks kergemini saavutada esmast kontakti omakultuuriga.

Selleks, et lapsed omakultuuriga suhestuksid, oleks vaja aga mitmekesistada õppevahendeid. Kohalikel noortel ei puudu tingimata huvi võru keele ja teiste omakultuuri ilmingute vastu, kuid tihti ei kõida neid piisavalt olemasolevad võimalused omakultuuriliseks tegevuseks. *Võrokese* omakultuuri meeldiva(ma)ks muutmist võivad toetada YouTube'i videod, põnevad sotsiaalmeedia

leheküljed või näiteks mõni rakendus nutiseadmele, mis teeks võru keele ja kultuuri atraktiivsemaks eelkõige nooremale põlvkonnale. Samuti soodustaks *võrokese* omakultuuri kestmist see, kui toetada ettevõtmisi, mis on saanud küll kohalikust vaimsest kultuuripärandist inspiratsiooni, kuid võtnud uusi vorme sobitumaks tänapäeva inimeste vajaduste ning harjumustega.

Omakultuuriliste tegevuste eestvedajatena on oluline potentsiaal rahvamajadel, kuid nende tegevus pole seadusandlikul tasandil reguleeritud ja rahvamajade haldamise osas puudub ühtne süsteem. Seetõttu sõltub väga palju konkreetse rahvamaja palgal oleva kultuurielu eestvedaja isiklikest võimadest, pädevusest ja motivatsioonist. Rahvamajade juhid tajuvad oma kohatist kõrvalejätust ja alaväärtustamist võrreldes MTÜ-de ja Võru Instituudiga, mistõttu tasuks rohkem tähelepanu pöörata nende kaasamisele ja sellele, kuidas erinevate organisatsioonide vahel koostööd soodustada. Nii võiks olukorra asemel, kus mõnel suvisel nädalavahetusel on liigagi palju väikseid konkureerivaid üritusi, olla osa ettevõtmistest korraldatud ühiselt. See võimaldaks ühtlasi paremat tööjõu ja rahaliste ressursside jaotamist.

Omakultuur vajab elujõulisuse tagamiseks ka strateegilist planeerimist ja konstruktiivset arutelu, mis soodustaks koostööd erinevate organisatsioonide vahel. Puudub keskne infoportaal, kust piirkonna inimesed võiksid saada teavet ka ümberkaudsetes valdades toimuvate ürituste kohta. Kohati on probleemiks organisatsioonide omavaheline rivaalitsemine, mis sellist informatsiooni jagamist pärsib. Samuti tunnetatakse *võrokese* omakultuuri eestvedamise kõige aktiivsemat organisatsiooni, Võru Instituuti, kohati elitaarse ja suletuna. Kuna suur osa VVKP toetustest läheb iga-aastastele, end juba tõestanud tegevustele, siis ei taju mitmed kultuurielu eestvedajad endal võrdseid võimalusi VVKP-st raha taotleda. Võru Instituuti nähakse *võrokese* omakultuuri valdkonna autoriteedina ning selle tegevusi olulisena, kuid ennast tõestanud ja kultuuriruumi jaoks suure tähtsusega tegevused võiksid leida rahastust väljastpoolt VVKP-d (nt keelepesade programm), mis võimaldaks mitmekesistada programmi sihtgruppi. See soov kehtib ka teiste kultuuriruumi seisukohalt traditsiooniliseks peetavate ettevõtmiste puhul (nt Kaika suveülikool, Uma Pido). Lisaks oodatakse kultuuriministeeriumilt võimaluse leidmist MTÜ-de tegevustoetusteks.

Uuringu põhjal võib öelda, et VVKP on üldjoontes oma eesmärgid täitnud, kuid mõningates aspektides on jätkuvalt paranemisruumi. Suurimateks mõtlemiskohtadeks on taotlejate rahulolu tagamine, sihtgrupi laiendamine ning eelarve suurendamine rohkemate tegevuste järjepidevaks toetamiseks. Taotlejate rahulolu aitaks kasvatada internetipõhise taotlussüsteemi loomine, taotluste põhjalikum tagasisidestamine ning sisupõhisema aruandluse nõudmine. Uusi taotlejaid aitaks leida läbimõeldum ja laiapõhisem kommunikatsioon. Suuremat rõhku võiks panna programmi võimaluste tutvustamisel noortele ning soodustada enam piirkonnaüleseid projekte.

Samas on selge, et praeguse eelarve juures pole uutele tulijatele ruumi, sest nende ideed ei suuda konkureerida Võru Instituudi sissetöötatud ettevõtmisega. Samuti tunnevad ka hästi toimivate projektide eestvedajad ebakindlust, sest nende algatused ei saa jätkuda, kui programmi toetus ära kaob. Alternatiivse rahastuse leidmine on vähetõenäoline. Kultuurirahastuse ebasüsteemaatilisus on ka üheks põhjuseks, miks omakultuuri valdkonnas ei keskenduta pikaajalisele strateegilisele planeerimisele ega ühiste eesmärkide sõnastamisele.

Arenguvõimalustele vaatamata leiavad piirkonna inimesed, et Vana Võrumaa kultuuriprogramm on väga vajalik ning selle mõju *võrokese* omakultuurile on olnud märgatav – võru keelt, rahvamuusikat, suitsusauna või ka enda toidulauda on hakatud rohkem nägema omapärase ja väärtuslikuna. Üksmeelselt nõustatakse, et vastavat tegevust peaks kindlasti jätkama ka edaspidi.